90STE ZITTING. — 30 APRIL.

Verslagen uitgebragt door de Commissie voor de Verzoekschriften.

90ste ZITTING.

ZITTING VAN DONDERDAG 30 APRIL.

(GEOPEND TEN 11 URE.)

Verzoekschrift ingekomen. — Verslagen op verzoekschriften uitgebragt. — Voortzetting der beraadslaging over het voorstel van den heer van Houten, om overmatigen arbeid en verwaarloozing van kinderen tegen te gaan. — Mededeeling der benoeming van den voorzitter der Commissie tot onderzoek der inlichtingen omtrent het adres van den heer Mieling. — Indeeling van den heer Schepel bij de 1ste afdeeling van November 1872.

Voorzitter: de heer **Dullert**.

Tegenwoordig, met den Voorzitter, 64 leden, te weten de heeren:

Bredius, Haffmans, Bichon van IJsselmonde, de Roo van Alderwerelt, Moens, Mees, Heydenrijck, Teding van Berkhout, de Jong, van den Berch van Heemstede, Brouwer, Rombach, Wintgens, van Loon, Kerens de Wijlre, Schepel, van Zuijlen van Nyevelt, van Baar, Schimmelpenninck van der Oije, Lenting, Insinger, van Akerlaken, van Houten, Idzerda, Lambrechts, Oldenhuis Gratama, Dam, Mirandolle, Borret, Sandberg, Cremers, van Reenen, Bergsma, Hingst, van Kerkwijk, de Bruyn Kops, Luyben, Kappeyne van de Coppello, Kuyper, van Kuyk, Fabius, Mackay, de Bieberstein, Saaymans Vader, Blom, Gevers Deynoot, Kien, 's Jacob, C. van Nispen tot Sevenaer, Godefroi, de Lange, van Wassenaer van Catwijck, Rutgers van Rozenburg, Nierstrasz, Stieltjes, van Nispen van Sevenaer, Verheijen, van Naamen van Eemnes, Jonckbloet, van Zinnicq Bergmann, van Eck, Smidt, de Ruiter Zylker, Tak Schimmelpenninck;

en de heer Minister van Binnenlandsche Zaken.

De notulen van het verhandelde in de vorige zitting worden gelezen en goedgekeurd.

De **Voorzitter** deelt mede:

A. dat is ingekomen een adres van het departement Harlingen, der Maatschappij ter bevordering der pharmacie betrekkelijk het wets-ontwerp op het hooger onderwijs.

Dit adres zal worden verzonden naar de Commissie voor de Verzoekschriften.

B. dat de heer Schepel zal behooren tot de 1ste afdeeling van November 1872.

De Commissie voor de Verzoekschriften brengt vooraf verslag uit over in hare handen gestelde adressen betreffende het aan de orde zijnde wetsvoorstel van den heer van Houten.

De heer **Bichon van IJsselmonde**, *lid der Commissie:*

I. In handen der Commissie voor de Verzoekschriften is gesteld een adres van de Vereeniging ter bevordering van handwerksnijverheid in Nederland, aandringende op aanneming van dat gedeelte van het wetsvoorstel van den heer van Houten, dat zich ten doel stelt beperking van den arbeid van kinderen.

De Vereeniging wenscht den leerpligt daarbij niet gelijktijdig behandeld te zien, en onthoudt zich te dien opzigte van elk oordeel.

Vermits dit adres betrekking heeft op een bij de Kamer aanhangig wetsvoorstel, heeft de Commissie de eer het adres ter kennisneming neder te leggen ter griffie.

II. In handen der Commissie voor de Verzoekschriften is gesteld een adres van 55 ingezetenen van Winschoten, te kennen gevende dat in eene vergadering op 26 Februarij jl. van de afdeeling Beerta der Maatschappij van Nijverheid, gevestigd te Onderdendam, men zeer algemeen van oordeel was, dat er wettelijke bepalingen moesten worden gemaakt, waarbij aan kinderen beneden 12 jaren geen, en van 12 tot 15 jaren niet meer dan 6 uur per dag arbeid gevergd wordt.

De adressanten verzoeken echter de aanneming van het wetsvoorstel van den heer van Houten.

Vermits dit adres betrekking heeft op een bij de Kamer aanhangig wetsvoorstel, adviseert de Commissie tot nederlegging van het adres ter griffie.

De Vergadering vereenigt zich met de voorgestelde conclusie.

Aan de orde is de voortzetting der beraadslaging over het VOORSTEL VAN WET VAN DEN HEER MR. S. VAN HOUTEN, STREKKENDE OM OVERMATIGEN ARBEID EN VERWAARLOOZING VAN KINDEREN TEGEN TE GAAN.

De algemeene beraadslaging wordt hervat.

De heer **Mackay:** Door de belangrijke discussie van gisteren staat, dunkt mij, dit feit vast, dat de toekomstige werkkracht in ons land niet met die zorg wordt aangekweekt, waarop zij regt en aanspraak heeft in haar eigen belang en in het algemeen belang. De Staats-tusschenkomst wordt ingeroepen, en ingeroepen — dáárop moet gelet worden — door wie? Door de ouders zelve (dit is gisteren niet genoeg in het oog gehouden) wordt aan de Regering bescherming gevraagd voor hunne kinderen Die bescherming wordt ook gevraagd door de werkgevers, en het doet mij genoegen te kunnen zeggen door de beste. De werkgever ziet daarin niet eene bedreiging van zijn bedrijf, maar integendeel de toekomst van meerderen bloei voor zijn bedrijf. De werkgever verkeert, zoolang dergelijke bepalingen niet bestaan, in eene zeer groote moeijelijkheid; hij wordt in vele gevallen geplaatst tusschen zijn geweten en zijn belang

Dit ontwerp beschermt dus niet alleen de kinderen maar

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz. van kinderen.*

ook regtgeaarde ouders en werkgevers. Het is mij niet onverschillig omdat ik, hoewel geen voorstander eener uitgebreide toepassing van hetgeen men noemt » het beginsel van laissez faire", aan de andere zijde zeer behoedzaam wil zijn waar men den Staat werkdadig wil doen optreden. Evenmin als men algemeene regels kan geven voor de grenzen van het laissez faire, evenmin kunnen er algemeene regels gegeven worden voor de grenzen der inmenging van den Staat. Ik geloof, dat het de taak is van den wetgever om voor elken gegeven toestand zich de vraag te stellen of zijne inmenging noodig is en of die nuttig zal zijn Ik wensch reeds nu te zeggen dat voor het geval gevraagd werd beperking van het aantal werkuren *voor volwassenen*, een streven waarvan elders reeds verschijnselen aanwezig zijn, ik mij zeer bepaald daartegen zou verzetten. Het is niet overbodig dit te zeggen opdat niet degenen, die, naar ik hoop, door dit wets-ontwerp bevredigd zullen worden, daarin zouden zien het aanbreken van een nieuw tijdperk, waarin de Staat zich op groote schaal zou belasten met hetgeen men zou kunnen noemen de regeling van den arbeid.

Zijn er nu van de inmenging van den Staat, wat betreft de regeling van den kinderarbeid schadelijke gevolgen te wachten? Wordt bijv. de mededinging van onze nijverheid met de buitenlandsche — en de nijverheid heeft regt dat men hare belangen niet over het hoofd zie — door deze regeling bedreigd? Zal er ten gevolge van het ontnemen van een zeker aantal arbeiders stijging van loon, vermeerdering van de kosten van voortbrenging plaats hebben? Die quaestie is zeer moeijelijk en ik zou aarzelen daarop een bevestigend antwoord te geven. In Engeland beweren sommigen dat *ten gevolge van dergelijke wet* de loonen niet gestegen zijn omdat door de verbeteringen, die in de wijze waarop verschillende bedrijven werden uitgeoefend, gebragt zijn, ruimschoots is vergoed hetgeen men aan menschelijke werkkracht verloor.

Maar ook al ontstond er — zoo als anderen beweren — stijging van loon, dan nog vraag ik: is dit een kwaad? Gisteren werd gezegd: dan wordt de standard of life verhoogd. Dit is reeds een voordeel, maar daarenboven vergete men niet dat stijging van loon niet gelijk staat met duurderen arbeid. Uit het zeer belangrijke werk van het parlementslid Brassey » Work and Wages" blijkt dat de ervaring van zijn vader, den wel bekenden aannemer, die in verschillende landen gelegenheid had de vruchten van den arbeid te vergelijken, bewees dat de duurste arbeid dikwijls de goedkoopste was, omdat een beter beloonde arbeid zoo veel beter werk gaf en dat in doorslag de arbeid in alle landen op dezelfde wijze beloond werd. Een zeer belangrijk feit dus niet ontleend aan eene theoretische beschouwing, maar aan de ervaring van een praktisch man. Zeer merkwaardig is het overigens, dat wanneer men vergelijkt den uitvoer van katoenen goederen uit Belgie, waar dergelijke wet niet bestaat, en den uitvoer van katoenen goederen uit Engeland, waar dergelijke wet wel bestaat, men een gunstig cijfer verkrijgt voor Engeland en een ongunstig cijfer voor Belgie.

In Belgie had deze uitvoer in 1868 eene waarde van 44 millioen francs, in 1867 31½ millioen en in 1868 28½ millioen: terwijl in Engeland in 1850 werd uitgevoerd 1 millioen yards, in 1860 2 millioen en in 1870 3 millioen; dus wel een bewijs dat de invloed van dergelijke wet op de voortbrengende kracht niet ongunstig is. Daarenboven wijs ik er op, dat al de ons omringende Staten, met uitzondering van Belgie, zoodanig beginsel hebben aangenomen. Mogt men op Belgie wijzen, dan vergunne men mij mede te deelen, dat de heeren Redgrave, inspecteurs der fabrieken in Engeland, die een opzettelijk onderzoek hebben ingesteld in Frankrijk en Belgie, te kennen geven dat op den duur naar hun oordeel in Belgie en in Frankrijk zal moeten worden toegegeven aan den drang der openbare meening om den arbeid van kinderen beneden 10 jaren te verbieden. Verschillende kamers van koophandel in Belgie, en daaronder gewigtige als die van Antwerpen en Gent, hebben aangedrongen op verbod van den arbeid van kinderen beneden 13 en 12 jaren, terwijl zich tot nu toe slechts de kamer van Verviers voor onbepaalde vrijheid van arbeid verklaarde.

Maar — zegt men — als gij het kind ontneemt aan de fabriek, hebt ge dan een waarborg dat het elders beter zijn tijd besteden zal?

Tot dusverre lag de moeijelijkheid voor hen, die poogden het kind op de school te brengen, daarin, dat het kind moest arbeiden; hef die oorzaak op, en gij maakt de baan effen voor hen, die het kind door middelen van persoonlijke overreding ter school willen brengen. Daarenboven, als de ouders niet meer in hun kind zien een element van verdienste, dan zal — er werd gisteren zeer te regt op gewezen — in de familien het evenwigt worden hersteld: de vader zal beseffen dat hij tot zijn kind staat in een andere betrekking dan waarin de wet hem toelaat zich thans te plaatsen.

Gisteren vraagde de geachte afgevaardigde uit Tilburg: Hebt gij wel een waarborg dat uwe wet eenig gevolg zal hebben? En hij meende zich op het buitenland te mogen beroepen om dit te ontkennen. Maar nu moet ik dien geachten spreker toch vragen, hoe hij het dan verklaart dat bijna alle Staten dergelijke bepalingen hebben gemaakt, en dat in die Staten, welke haar nog niet of onvolkomen bezitten, steeds de vraag aan de orde is hoe in die leemte te voorzien.

Zou men, als in Engeland gebleken was, dat die wet inderdaad onvruchtbaar was, steeds tot nieuwe regeling zijn overgegaan, zoodat thans schier geen enkel bedrijf, zelfs niet de veldarbeid, aan haar ontsnapt?

De Kamer vergunne mij het getuigenis aan te halen van iemand, meer dan een ander bevoegd en geregtigd in deze een oordeel uit te spreken, van den man, wiens naam in Engeland meer bijzonder in deze zaak op den voorgrond treedt; ik bedoel graaf Staftesbury. Hij schrijft mij het volgende omtrent de vruchten van de » factory acts":

1°. geene vermindering maar groote vermeerdering van voortbrenging, en het voortgebragte van betere hoedanigheid; 2°. geene vermindering, maar het tegendeel, van hetgeen verdiend wordt door meerderjarigen en minderjarigen; 3°. geene vermindering van de winsten der fabrikanten; 4°. eene zeer groote verbetering van den ligchamelijken, zedelijke en maatschappelijken toestand van den arbeider; en een veel grooteren geest van rust en tevredenheid onder hen; 5°. algemeene erkenning van de zijde van den werkgever dat, terwijl beperking van arbeid een groote zegen voor den werkman geweest is, zij geen schade heeft berokkend aan den kapitalist".

» Ik geloof niet", voegt hij er bij, » dat in geheel Lancashire en Yorkshire thans een eigenaar van fabrieken gevonden wordt, die zijne stem zou verheffen tegen de ten-hours-bill". Dezelfde verklaring gaf mij het parlementslid voor Shetfield, de heer Rundella, die volkomen op de hoogte is van het fabriekwezen, zoo in Engeland als in Duitschland.

Ook deze heeft mij gezegd dat op dit oogenblik niemand gevonden wordt in Engeland, die op het beginsel dezer wetgeving zou wenschen terug te komen, maar dat veeleer hare uitbreiding verlangd wordt.

Twee bekende Engelsche staatslieden, die in den aanvang deze wetten bestreden, hebben thans uitdrukkelijk verklaard, dat zij op hun gevoelen terugkwamen, en nu geheel overtuigd waren van de heilzame werking dezer wetten, ik bedoel sir James Graham en de heer Roebuck, de laatste even als de heer Rundella afgevaardigd door Sheffield.

Maar, wordt er gezegd, wij bevinden ons op een glibberig pad; mogt dit wets-ontwerp in het *Staatsblad* komen, dan is daarmede de eerste schrede afgelegd op het terrein dat afgebakend wordt door het politisch-philosophisch stelsel van den heer van Houten.

Ik geloof dat zij, die deze vrees koesteren, haar ter zijde kunnen stellen. Ik althans heb in dit wets-ontwerp geen enkel spoor gevonden van hetgeen men zou kunnen noemen de meer eigenaardige staatkundige denkbeelden van den heer van Houten. Daarentegen heb ik daarin wel teruggevonden de politieke denkbeelden van de Tories in Engeland. Want het strekt der conservative partij van

Engeland tot eer, dat van haar — en dat is een feit waaraan ik vooral hen herinner, die meer letten op den ontwerper dan op het ontwerp — het initiatief is uitgegaan tot deze gansche beweging.

Wij hebben dus hier te doen met een zeer bepaald conservatief begrip.

Maar, wordt er gezegd, gij regelt te veel; waartoe die leerpligt?

Het is den ontwerper bekend dat ik steeds van oordeel ben geweest, dat de leerpligt in dit wets-ontwerp niet thuis behoort, en dat dit onderwerp hiervan afgescheiden moet onderzocht worden.

Daar het nu zeer duidelijk is, dat in deze Kamer de leerpligt geen voldoende ondersteuning zou vinden en men daarbij op een zeer beslist verzet zou afstuiten, zag ik gaarne in het belang van het edel doel dat de voorsteller beoogt, dat hij reeds nu verklaarde, dat tweede gedeelte — ook om de wijze waarop hij het regelt — uit zijn wetsontwerp te nemen. Daardoor zou aan deze discussie een element worden ontnomen, dat haar verwikkelt en aan haar oogmerk schaadt.

Maar — wordt ook gezegd — er staat te weinig in dit ontwerp. Gij moet niet alleen letten op kinderen beneden 12 jaren, maar nog verder gaan. Ik ben, Mijnheer de Voorzitter, zeer bepaald van meening dat op dit punt de ontwerper van de wet wijselijk gehandeld heeft. Het is van een lid dezer Vergadering niet te vergen dat hij, met de middelen die hem ten dienste staan, verder zou gaan dan hier gegaan wordt. Wel kan men aannemen, dat er een zekere leeftijd is, vóór welken het kind niet arbeiden moet. *Men kan dat verhinderen in navolging van* vreemde wetgevingen en ook na raadpleging der gegevens die wij bezitten. Ik zou wenschen dat men zich bepaalde tot het aannemen van dien grondslag. Daarop kan verder worden voortgewerkt. Neemt de Kamer dien grondslag eenmaal aan, dan kan de Regering — en het is haar pligt — zich de vraag stellen welke bescherming verder zal moeten worden verleend aan personen, die een rijperen leeftijd bereikt hebben, hoe zal moeten geregeld worden het »halftime" stelsel. Men bepale zich voorloopig tot beantwoording der vraag of men op het voetspoor van sommige wetgevingen den leeftijd van 12 jaren of, als men dien te hoog vindt, den leeftijd van 10 jaren aannemen wil als uitgangspunt voor nadere regeling. Neemt men daardoor eene te algemeene stelling aan, zoo als gisteren beweerd is? Ik antwoord daarop: neen, en doe de wedervraag: hoe is het mogelijk dergelijke algemeene stelling bij eenige regeling te vermijden? Men zal altijd moeten hebben een punt waarop men zegt: het kind wordt vóór dien tijd niet toegelaten. Dit komt in elke mij bekende wetgeving voor. Wanneer men spreekt van legislative onmagt, dan staat daartegenover legislative overmoed, en verder te gaan dan hier gegaan wordt zou zeer zeker geen blijk gegeven hebben van die scherpzinnigheid, die wij den geachten afgevaardigde uit Groningen toekennen. Ik voor mij zal tevreden zijn wanneer deze bescheiden poging gelukt, eene poging, die vruchtbaar zal kunnen worden gemaakt op een gebied, dat behoefte heeft aan meer volledige wettelijke regeling. Zij getuigt van voorzigtigheid en niet van onberadenheid.

Wanneer ik let op de verschijnselen, die zich openbaren onder de arbeidende klasse, dan geloof ik dat het onze pligt is om diegenen, die onder die klasse dwaalbegrippen trachten te verspreiden, te ontwapenen, vooral door datgene voor die klasse van onze medeburgers te doen wat zich beweegt binnen de grenzen van regtvaardigheid en van voldoening aan onmiskenbare behoeften. Ik houd mij overtuigd, dat wanneer de Tweede Kamer aan dit wets-ontwerp haar zegel hecht, zij haar zegel zal gehecht hebben aan de toekenning van een onvervreemdbaar regt voor individuen en voor Staten, het regt van zelfbehoud.

De heer **Bredius:** Mijnheer de Voorzitter, aan het slot van het Verslag over dit wets-ontwerp is door de Commissie van Rapporteurs gezegd dat zij, door de omstandigheid dat twee harer leden hadden opgehouden lid der Kamer te zijn, weêrhouden was geworden een zelfstandig rapport uit te brengen. Als deel hebbende uitgemaakt van die Commissie, acht ik mij, juist om die bijvoeging aan het slot van het Verslag, genoopt, mijn gevoelen over deze zaak aan de Kamer kenbaar te maken.

Al mogt dit wets-ontwerp van den heer van Houten niet worden aangenomen, komt het mij voor dat de indiening van het voorstel in de oogen der Kamer eene zeer groote verdienste moet hebben, omdat wij mijns inziens daardoor gevoerd worden in het hart van de sociale quaestie; eene quaestie die op het oogenblik, in den tijd waarin wij leven, wel in overweging genomen en zeer zeker ook wel in de Kamer ernstig besproken mag worden. Ik zeg: in het hart der sociale quaestie, niet omdat ik meen dat wanneer dit wets-ontwerp zal zijn aangenomen of te dien opzigte door de Kamer eene motie zal zijn uitgebragt, daardoor het sociale vraagstuk zal zijn opgelost, maar omdat dit, naar het mij voorkomt, kan leiden tot eene gedeeltelijke oplossing der quaestie, waarvan het gevolg moet zijn dat velen, die bij de sociale quaestie grootelijks belang hebben, zich zullen bevinden op het begin van den weg tot regeling

Wat is toch eigenlijk de grondslag van de geheele sociale quaestie? Zij heeft zich in verschillende vormen geopenbaard; en wel in de eerste plaats in deze gedaante, dat de arbeidende stand de meening heeft uitgesproken, en naar die meening heeft gehandeld, als of de arbeid zich bevond in strijd met het kapitaal, en of het slechts het voortdurend streven ware van het kapitaal, om den arbeid te onderdrukken en tot elken prijs aan zich dienstbaar te maken. Van dit standpunt zijn de meesten uitgegaan: *maar gelukkig heeft dit ook aanleiding gegeven tot meerder* nadenken en tot het ontstaan van arbeiders-vereenigingen. Sommige van die vereenigingen, vooral in het buitenland, behoorden wel niet tot de besten, maar in ons land kunnen wij gelukkig zeggen dat de arbeiders, die zich onderling vereenigd hebben om hunne belangen te bespreken, wel behooren tot de besten, tot diegenen die herstel willen zoeken, niet waar het niet te vinden is, maar door middelen die er toe kunnen leiden. Hoezeer er velen in den lande gevonden worden, die het ontwaakte bewustzijn bij de arbeidende klasse van haren toestand en de handelingen die daaruit voortvloeijen, rekenen tot de ongunstige verschijnselen, zoo meen ik uit volle overtuiging te mogen zeggen dat het in mijne oogen is een gunstig, een gelukkig verschijnsel, omdat dit ons beter er toe zal in staat stellen de middelen op te sporen die tot verbetering moeten leiden, dan wanneer de werkman eenvoudig afgaat op het zeggen en schreeuwen van enkele volksmenners en zich daarnaar gedraagt. En waartoe zijn, althans bij ons, de arbeiders, die zich vereenigd hebben in de hoop van, is het niet eene geheele, dan toch eene gedeeltelijke oplossing der sociale quaestie, waartoe zijn zij gekomen? Tot de overtuiging, die dagelijks meer en meer bevestigd wordt, dat het hun ontbreekt aan de noodige ontwikkeling, zoo physiek als intellectueel, om van hunne krachten al die vruchten te plukken waarvoor die krachten vatbaar zijn.

Nu die overtuiging bij de arbeidende klasse is opgewekt, mag het zeker een gelukkig verschijnsel heeten, dat ook die zelfde klasse den goeden weg inslaat, ten einde te trachten daarin verbetering te verkrijgen door de hulp in te roepen van den Staat en de Vertegenwoordiging, om datgene te verkrijgen waartoe zij de kracht en de magt zelve niet bezit.

De arbeidende klasse is overtuigd dat, wanneer zij op den duur er in wil slagen van niet geheel dienstbaar te zijn aan het kapitaal, maar ook daarmede te kunnen rekenen en hare voorwaarden te stellen, dat zij alsdan ook volkomen in staat en bekwaam moet zijn om datgene te verrigten, waartoe zij geroepen is.

Daartoe verlangt de arbeidende klasse betere ontwikkeling der arbeiders zoowel ligchamelijk als verstandelijk. Wat hieraan in den weg staat is juist wat men nu wenscht te verbeteren.

Daarom begon ik te zeggen dat een wets-ontwerp als dit zal strekken tot gedeeltelijke oplossing der sociale

quaestie. Nu kan men vragen: als de wensch tot verbetering van het gehalte der arbeiders van de arbeidende klasse zelve uitgaat, waarom doet zij wat daartoe gevorderd wordt niet zelf vrijwillig? Het wordt haar toch niet verboden om zorg te dragen voor de ligchamelijke en verstandelijke ontwikkeling harer kinderen? Mijnheer de Voorzitter, het wordt haar niet verboden, maar zij laat het omdat het haar bij den bestaanden toestand niet mogelijk is, omdat zij niet de volle magt daartoe bezit, omdat het haar, bij den besten wil der wereld, zeer dikwijls aan het noodige vermogen tot uitvoering ontbreekt. En dit is geene bewering van mij, maar dit hebben wij voor eenige dagen uit den mond van een werkman zelf kunnen hooren.

In de vergadering van 19 April jl., alhier ter stede gehouden, was een arbeider, die dit punt behandelde en zeide: » Men zal ons tegenwerpen : waarom doet gij niet zelf wat gij zegt zoozeer te wenschen voor uw bestaan en dat der arbeiders in het algemeen?"

Het antwoord luidde: Vooreerst niet, omdat, wanneer de meesten van ons het willen, er immer nog velen overblijven, die 't niet willen, waardoor wij volwassenen, die onze kinderen niet laten arbeiden maar ter school zenden, onderworpen worden aan de concurrentie der arbeidende kinderen van die ouders, die niet met ons medegaan. In de tweede plaats zal, wanneer wij de vrijheid behouden om onze kinderen te doen arbeiden, de toestand waarin wij dikwijls verkeeren en het kleine loon dat wij verdienen, aanleiding geven dat wij geen weerstand kunnen bieden aan de verzoeking waarin wij gebragt worden om ook gebruik, neen, misbruik, te maken van de zwakke krachten onzer kinderen en hen te doen werken, om iets meer in de kas te krijgen.

» Om nu het een en het ander te beletten is het noodig dat de Staat en de wetgeving tusschenbeide komen om ons datgene te verbieden wat ons kwaad doet en om ons op te wekken tot hetgeen goed voor ons is."

Dit, Mijnheer de Voorzitter, is in substantie de taal uit den mond van een arbeider gehouden in eene vergadering waar ruim 12 000 arbeiders waren vertegenwoordigd.

Wanneer wij nu zulk eene verklaring hooren, behoeven wij, geloof ik, niet langer te vragen of het voor die klasse nuttig en noodig is, dat beteugeling van den arbeid van kinderen door de wet worde geregeld.

Beteugeling van den arbeid van kinderen is volgens de erkentenis der arbeidende klasse zelven, in het belang van die klasse; het wordt door haar gewild, gewenscht en gevraagd.

Nu blijft de vraag over: is het ook in het belang van de industrie; zullen wij daardoor de werkgevers niet benadeelen, en hen op een ongunstig standpunt stellen tegenover het buitenland?

Ik meen deze vraag ontkennend te kunnen beantwoorden, en wel omdat het niet altijd de vraag is — het is reeds door den vorigen spreker aangevoerd — of zijn arbeid goedkoop is, maar veel meer of zijn arbeid goed is. Bij de bespreking van de belangen der industrie heeft men niet alleen te letten op het oogenblik, maar ook op de toekomst Wanneer wij nu op dit oogenblik de krachten der kinderen van den arbeidenden stand verwaarloozen en ondermijnen, dan mag oogenblikkelijk de eene of andere industrie daaruit voordeel trekken en daarvan genot hebben; maar zeker is dit ten koste van de hoedanigheid van den arbeid, die hoe langer hoo meer zal achteruitgaan, zoodat in vervolg van tijd die goedkoope arbeid, zoo hij al bruikbaar zal blijven, hoe langer hoe duurder zal worden, omdat hetgeen hij oplevert zooveel minder van qualiteit zal zijn, of zooveel meer tijd gekost hebben.

Zeker is het dat, wanneer men de kinderen verbiedt om op jeugdigen leeftijd te arbeiden, maar hen noopt, of wanneer zij van zelve gedreven worden, om ter schole te gaan, en zij van den anderen kant hunne krachten sparen en hunne verstandelijke vermogens trachten te ontwikkelen, die kinderen later op bekwamen leeftijd goede en deugdelijke arbeiders zullen zijn

Het gevolg zal dus wezen dat de volwassenen in hun arbeid niet meer in concurrentie zullen treden met den arbeid der kinderen; terwijl de industrie die van dien arbeid geen gebruik meer mag maken, meer zekerheid zal hebben dat het product, dat zij door volwassenen verkrijgt, beter zal zijn dan indien het door kinderen ware gemaakt. Nu volgt uit dit alles dat de regeling van den kinderarbeid is een belang voor de geheele maatschappij : de voortbrengers, de arbeidende klasse, de nijverheid en allen die haar diensten bewijzen. Wanneer nu in het belang der geheele maatschappij aan die regeling behoefte bestaat, dan volgt daaruit van zelf dat de Staat niet alleen bevoegd is, maar ook verpligt is om tot die regeling mede te werken, dewijl op hem de pligt rust om de belangen der maatschappij te bevorderen en te behartigen. Het is Staatsbelang niet alleen maar ook Staatspligt om te treden op dat gebied en te voldoen aan den wensch van eene zoo uitgebreide klasse, die er om roept als iets, waaraan zij dringende behoefte heeft, en tevens te handelen in het belang onzer uitgebreide vaderlandsche industrie.

In mijn oog kan er dus geen twijfel bestaan of de Staat zich hiermede mag en zelfs *moet* bemoeijen.

Het ware beter geweest, zeide men, indien de Regering ons een wets-ontwerp had gegeven. Waarschijnlijk, ik erken het, zouden wij dan een vollediger ontwerp ontvangen hebben; maar de Regering heeft de zaak niet in handen genomen en, zelfs niet in de verte, het voornemen om dit te doen geopenbaard. Moet daarom de zaak blijven rusten? Is het niet verdienstelijk dat dan een lid dezer Kamer het initiatief neemt? Wanneer alles wat de Regering niet doet en wat de Kamer toch goed, nuttig en noodig acht, zou moeten blijven rusten, dan betwijfel ik of de Kamer, indien zij daarmede altijd maar genoegen nam, wel aan hare roeping zou beantwoorden.

De vorige spreker heeft gezegd, dat de regeling van den arbeid en dus ook van den kinderarbeid in fabrieken in Engeland afkomstig is van de *Tories*, en dus niet op een liberaal maar op een conservatief beginsel steunt.

De scheiding tusschen liberale en conservative beginselen is in eene materie als deze uiterst moeijelijk, zoo niet onmogelijk; maar het is mij onverschillig of een voorstel als dit komt van liberale, van conservative of van clericale zijde.

Ik vraag alleen of het voorstel goed en nuttig is en of het beantwoordt aan de eischen van humaniteit en zedelijkheid. Nu is het mijns inziens ontwijfelbaar dat door dit voorstel, dat de strekking heeft om de zwakken, die zich zelven niet beschermen kunnen, tegen misbruik en geweld te beschermen, de humaniteit en de zedelijkheid met de stoffelijke welvaart bevorderd worden, en daarom juich ik het ten volle toe, zonder te vragen van welken politieken kant het komt; want aan een voorstel als dit kan ot mag geen politiek ten grondslag liggen.

En nu het voorstel op zich zelf. Het behandelt de beteugeling van den kinderarbeid en den leerpligt. Het behandelt den leerpligt niet in absoluten, maar in facultativen zin.

Nu rijst de vraag, in hoever tusschen de beide onderwerpen een dadelijk verband bestaat? Mijns inziens is dat verband zeer sterk, maar toch niet onafscheidbaar. Eigenlijk domineert de leerpligt, die hier in de tweede plaats en geheel facultatief gesteld is, de geheele quaestie. Als men aannam het stelsel van leerpligt in absoluten zin, zoodat aan elk kind tot zekeren leeftijd de verpligting wierd opgelegd om onderwijs te genieten. zou van zelf de kinderarbeid beteugeld zijn, omdat het kind, gedurende den tijd dat het onderwijs krijgt, van zelf niet kan werken. Volkomen juist is dus wat in het rapport der commissie over den kinderarbeid voorkomt, dat de leerpligt de geheele zaak domineert en dat, waar eene goede regeling van den leerpligt is ingevoerd, de beteugeling van den kinderarbeid van zelf volgt en zeer weinig regeling behoeft. Maar de invoering van den leerpligt is in ons land nog aan zoo vele bezwaren onderhevig en zou hier in de Kamer zoo veel tegenstand ontmoeten, dat het mij beter voorkomt den leerpligt voor alsnog van de beteugeling van den kinderarbeid af te scheiden, ten einde niet, door het meerdere

90STE ZITTING. — 30 APRIL.

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz. van kinderen.*

te willen, het mindere misschien te verliezen. Wilden wij toch op den leerpligt aandringen zoo als die behoort te wezen en waarvan ik niet aarzel te verklaren een groot voorstander te zijn, dan zou het bijna zekere gevolg zijn, dat het geheele voorstel daarop schipbreuk zou lijden. Ik geloof dus, dat het beter is niet alleen art. 6 uit het ontwerp te ligten, maar voor het oogenblik ook die gedeelten uit de andere artikelen, waar van het onderwijs, in verband met den arbeid, gesproken wordt, weg te nemen en het voorstel uitsluitend te bepalen tot hetgeen de regeling van den kinderarbeid betreft.

Welke zijn de bezwaren, die zich tegen deze regeling verzetten? Van verscheidene kanten is de vaderlijke magt en de individuele vrijheid ingeroepen. Men kan bezwaarlijk zeggen dat de vaderlijke magt zal geschonden worden, omdat het vaders zelve zijn, die van deze Kamer vragen dat hunne magt met betrekking tot het doen arbeiden van hunne kinderen zal worden beperkt. Maar al ware het dat hunne regten daardoor zullen worden verkort, zoo is het niet in strijd met het regt, de vaderlijke magt in dit opzigt te beperken. Immers, wanneer een vader zijn kind ligchamelijk mishandelt, zal hij voor den strafregter geroepen en tot boete of gevangenis verwezen worden. Is zulk eene mishandeling hem nu niet geoorloofd, dan vraag ik: zal het hem geoorloofd zijn, zoodanig gebruik of misbruik van de magt over zijn kind te maken, dat hij zijne ligchaamskrachten ondermijnt en alle ontwikkeling daarvan tegengaat, dat hij het kind, als het ware, met speldeprikken en door onthouding van hetgeen het toekomt, vermoordt? Is het hem geoorloofd de ontwikkeling van den geest en het verstand van het kind te belemmeren en te maken dat het kind niet opgroeit tot een man, tot een flink degelijk werkman? Ik geloof niet dat de vader die bevoegdheid heeft; het is overschrijding van de vaderlijke magt, die door den wetgever mag en moet worden beteugeld. Die mishandeling kan niet geoorloofd zijn, omdat zij niet, als eene te sterke kastijding, in ieders oog valt, omdat het gevolg niet zoo spoedig zigtbaar is, maar de werking daarvan langzaam is, zich soms eerst na jaren openbaart, en dan nog de gevolgen niet met zekerheid kunnen worden gezegd aan dergelijke oorzaak te wijten te zijn. Dit laatste is toch aan geen twijfel onderhevig. Of waaraan zal het anders te wijten zijn, dat in sommige streken onder anderen waar kinderen van hun vroegen leeftijd af, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, in fabrieken, bijv. in de zwingelkeeten van de vlasbereiding, werken, waar de longen den ganschen dag stofdeelen opvangen, waardoor zij al spoedig schadelijk worden aangetast, velen naauwelijks den mannelijken leeftijd bereiken, en als zij dien bereiken, niet zijn krachtvolle, flinke mannen, maar zwakke schepsels? Waaraan is het anders te wijten dat vele van die kinderen op een betrekkelijk jeugdigen leeftijd aan longtering wegkwijnen? Is het niet daaraan te wijten, dat de ouders de vrije beschikking over hunne kinderen misbruiken?

Evenzeer als de vaderlijke magt mag de individuele vrijheid op gepaste wijze door de wet worden beperkt, want de individuele vrijheid brengt niet mede, al datgene te mogen doen wat men goedvindt, maar alleen datgene wat zonder nadeel of schade voor anderen geschieden kan. En als nu de uitoefening van dat regt zulk eene schade te weeg brengt, zulke maatschappelijke nadeelen berokkent, dan is zij niet geoorloofd en behoort zij binnen juiste grenzen te worden teruggebragt.

Wat nu het wetsvoorstel betreft, zou ik wenschen dat het eenigzins meer volledig ware. Ik zou in korte trekken verlangen, dat het verbod om kinderen te laten arbeiden beneden den twaalfjarigen leeftijd, zoo algemeen mogelijk wierd gesteld, dat ook nog gedurende drie jaren, dus tot den 15jarigen leeftijd, eene zekere beperking van de werkuren wierd vastgesteld, omdat tusschen de 12 en 15 jaren het ligchaam nog niet zoodanig is ontwikkeld, dat men van de krachten dier kinderen dag en nacht geen arbeid kan vorderen als van volwassenen, en zij ook gedurende dien leeftijd nog wel behoefte hebben aan meerdere verstandelijke ontwikkeling.

Wordt dit ontwerp tot wet geheven dan komt het mij niet raadzaam voor het toezigt over te laten aan de gemeentebesturen, omdat deze soms voor een deel kunnen zijn zamengesteld uit personen, die als industrieel belang hebben bij het behoud van den kinderarbeid en die dus alligt geneigd zouden zijn om het verkeerde, dat in hunne gemeente gebeurt, oogluikend toe te laten. Wordt dus het beginsel dezer wet aangenomen, dan schijnt het mij noodig toe het toezigt over den kinderarbeid op te dragen aan Rijks-inspecteurs, van wie men een stelselmatiger, naauwkeuriger en onpartijdiger toezigt kan verwachten.

Ik behoud mij dus voor, zoo noodig, amendementen voor te stellen. Maar al wordt dit wets-ontwerp al of niet geamendeerd, in elk geval meen ik dat aanneming raadzaam en wenschelijk is: die aanneming zal het beginsel vestigen dat de kinderarbeid niet aan zich zelf, niet aan de tegenwoordige losbandigheid kan of mag worden overgelaten, maar behoort te worden geregeld en beteugeld. Al mogt zelfs de Kamer het beginsel niet vestigen door aanneming van het eerste artikel, dan hoop ik toch dat zij niet zal aarzelen hare overtuiging uit te spreken in eene daartoe strekkende motie.

De heer **van Loon:** Mijnheer de Voorzitter, niettegenstaande het welsprekend apologetisch pleidooi, zoo even uit den mond van den eersten spreker ten voordeele van dit wets-ontwerp gehoord, — niettegenstaande de dankbaarheid, die alle leden der Kamer gevoelen voor den voorsteller, die onze aandacht gevestigd heeft op eene belangrijke leemte in onzen maatschappelijken toestand, — niettegenstaande het vele goede dat in dit voorstel gelegen is, gevoel ik mij genoopt eenige bezwaren in het midden te brengen, omdat eene mogelijke afstemming mijnerzijds en misschien ook door andere leden, die even als ik belang stellen in het lot van kinderen, die in fabrieken arbeiden, niet worde geïnterpreteerd als zouden wij tegen zoodanig wets-ontwerp gestemd zijn.

In de eerste plaats vordert men van een wets-ontwerp eenheid van beginsel en gedachte. Die eenheid mis ik hier.

Reeds werd van verschillende zijden opgemerkt, dat in den considerans twee leidende gedachten worden uitgesproken, tusschen welke sommige leden een zeer naauw verband zien, terwijl anderen meenen dat dit in werkelijkheid niet bestaat; maar het eene er wordt bijgevoegd om het andere dragelijk of aannemelijk te maken. Ik zal echter hierop thans niet terugkomen, namelijk op de leer- of schoolpligtigheid van art. 6, ten eerste omdat ik mij vlei dat de geachte voorsteller na de gemaakte bedenkingen, ook van eene zijde van waar hij ze minder verwachtte, zich genoopt zal zien, dat artikel met het geheele daaraan verknochte principe in te trekken. Ten andere omdat, in geval er ooit in deze Kamer een voorstel tot leer- of schoolpligtigheid gedaan wierd, zoodanig voorstel, zoo diep ingrijpende in de individuele vrijheid, in de vaderlijke magt, in het familieleven, niet als het ware als een aanhangsel van een ander voorstel, dat er eenigzins mede in verband kan worden gebragt, behandeld moet worden, maar op zich zelf moet staan, opdat uit de stemming blijke in hoeverre zoodanige illiberale wet kans had van te worden aangenomen door eene zich noemende liberale Kamer.

Er is evenwel nog eene tweeslachtigheid in dit voorstel; er zijn twee elkander bestrijdende beginselen naast elkander gesteld: het Pruissische en het Engelsche. Het eerste is prohibitief, het tweede regulatief; en nu begint de geachte voorsteller met eene prohibitie voorop te stellen en laat daarna op deze eenige uitzonderingen toe, waardoor noch het een noch het ander systeem volkomen gehuldigd wordt; terwijl, wanneer de Kamer het eerste artikel aanneemt, zij daardoor van zelve het prohibitief Duitsche stelsel in beginsel huldigen zal, en een weg zijn ingeslagen, die later moeijelijk te verlaten zal wezen.

Wanneer eene wet omtrent de regeling van den arbeid van kinderen in fabrieken in deze Kamer behandeld wordt gaat het niet aan eenvoudig eene deur geheel te sluiten tot een gegeven tijdstip, om haar later weder wijd open te zetten: men

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz van kinderen.*

kan en moet met meer beleid werkzaam zijn. In Engeland is eene onderscheiding gemaakt in de wet tusschen kinderen: personen tusschen de 8 en 13 jaren, *young persons*, jongelieden tusschen de 13 en 18 jaren en volwassenen, waarbij wederom in elken dezer kategorien op het verschil in geslacht gelet wordt. Daarenboven zijn er verschillende wetten en reglementen in het leven geroepen tot regeling niet alleen van de uren arbeids voor elke kategorie, maar ook van de vacantie-dagen en van de uren nachtelijken arbeid, die alsdan niet zullen kunnen worden gevergd; voor de verschillende soorten van werkzaamheden, die natuurlijk in verschillende soorten van fabrieken en mijnen zeer uiteenloopend zijn en meer of minder vergen van het ligchaam of van den geest.

Dit alles is, gelijk van zelf spreekt, niet op één dag geschied, en vergde bijna driekwart eeuw om te worden geregeld, zoodat van de eerste veelal mislukte pogingen, in het begin dezer eeuw aangewend, tot op diegenen die later met zulk een zegen bekroond zijn geworden, en waarvan wij zoo even nog de heerlijke resultaten van den heer Mackay gehoord hebben — men voortgegaan is op den goeden weg, door telkens misbruiken weg te nemen, en verbeteringen aan te brengen.

Maar om nu in eens apodictisch te zeggen: tot tien- of twaalfjarigen ouderdom zal er geen kind op eene fabriek toegelaten worden, en die ouderdomsbepaling te brengen in een zeker verband met het schoolwezen, en dan de deur wijd open te zetten, zoodat een kind na zijn twaalfde jaar gelijk gesteld kan worden met een volwassene — dat keur ik af.

Wanneer men een wets-ontwerp door deze Kamer bekrachtigd wenscht te zien, dat eenigzins voldoet aan de eischen dezer belangrijke materie — niet na al hetgeen na verloop van tijd daarvan gevorderd kan worden, maar eenvoudig naar het licht dat thans daarover verspreid is — dan kan men niet meer volstaan met eene summiere verklaring, waarbij alles wordt uitgesloten tot het twaalfde jaar en alles wordt toegelaten na dien leeftijd.

Vermoedelijk zijn voor den geachten voorsteller niet al de gegevens beschikbaar, welke hij voor dergelijk wetsontwerp behoeft, en waardoor de zaak op zulk eene wijze zou worden geregeld, dat ook die kinderen, die hun twaalfde jaar reeds bereikt hebben, zouden worden beschermd tegen de nadeelen, die zij door bovenmatig werken, door nachtelijken arbeid, door verkeerd geregeld werk, in fabrieken ondergaan.

Maar wanneer wij het hierin weggelegd beginsel aannemen, dan schijnt mij dit eenigermate de deur te sluiten voor eene betere, latere regeling, omdat het een prohibitief beginsel is.

In Engeland, waar de zaak tot zoo ontzettend veel geschrijf aanleiding gegeven heeft, tot zulke herhaalde enquêtes en zoovele discussien in beide Huizen, heeft men begrepen, niet allen arbeid van kinderen te moeten verbieden, maar dien te kunnen en mogen toelaten met die beperking van uren en die waarborgen voor de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van het kind, die men gemeend heeft dat een tegengift konden vormen tegen de afmatting aan den ligchamelijken arbeid verbonden. Maar men heeft begrepen dat het niet noodig was allen arbeid aan diegenen, die den twaalfjarigen ouderdom nog niet bereikt hebben, te verbieden. En nu zou ik bevreesd zijn om daar, waar wij zoodanig voorbeeld voor ons hebben, waar wij kennis kunnen maken met de verschillende reglementen in een naburig land, toen men de zaak van alle zijden had onderzocht, na rijp beraad genomen, in eens eene bepaling te maken waarbij wij ons het benefice van zoodanig voorbeeld als het ware afsluiten; want het is niet noodig er op te wijzen dat men zeer moeijelijk op een eens gedanen eersten stap kan terugkeeren en dat men wel verschillende regulative maatregelen kan uitbreiden bij volgende wetten, maar wanneer eenmaal door de wetgevende magt zal zijn gesanctioneerd het beginsel dat handenarbeid in fabrieken vóór het bereiken van den 12jarigen leeftijd verboden is, dan zal het zeer bezwarend zijn om bij eene nieuwe wet op dat beginsel terug te komen. Ik ben in eene zaak als deze, waar ons nog zoo vele gegevens ontbreken, zeer beschroomd voor de wijze waarop wij den eersten stap zouden kunnen zetten, omdat van den eersten stap zoo ontzettend veel afhangt. En moge het nu waar zijn dat een enkel lid van deze Vergadering moeijelijk de noodige gegevens kan hebben, om eene volledige wet aan ons voor te stellen, dan geloof ik toch, nu de zaak eenmaal in deze Kamer aanhangig gemaakt is, dat, na het volledig uitwerken van het aanhangige wetsvoorstel, van een alleen staand lid dezer Kamer niet te vorderen is, aan wien echter de dank der Vergadering toekomt voor het initiatief door hem genomen, de Kamer zeer gemakkelijk aan de Regering den wensch zou kunnen kenbaar maken dat de Regering doe, wat voor haar eene betrekkelijk gemakkelijker taak is.

Wanneer de Kamer blijkt in te stemmen met het hoofdbeginsel van deze wet, het beschermen van de kinderen tegen de exploitatie van hunne jeugdige krachten in fabrieken, het beschermen van de ouderlijke magt tegen den dwang van diegenen, van wie ook de ouders brood moeten ontvangen, en die daardoor dikwijls een onbeperkt gezag over hen uitoefenen, het beschermen eindelijk van die werkgevers, die het wel meenen met hunne ondergeschikten, tegenover de onedele concurrentie van hen, die voor het minste geld den meesten arbeid willen verkrijgen, dan meen ik dat de Regering, al heeft zij zich bij eene vorige gelegenheid niet genegen getoond om toe te tasten, thans zou kunnen bereid worden gevonden, ingelicht door de tegenwoordige debatten omtrent de zienswijze van de Kamer, om het hare te doen ten einde te verkrijgen eene wet die beantwoordt aan de eischen van den tegenwoordigen tijd en aan het licht dat ook ten dienste staat van de Regering bij de behandeling van deze zaak.

Het doet mij daarom genoegen dat de Minister van Binnenlandsche Zaken in deze Vergadering tegenwoordig is, opdat, indien mijne beschouwingen hieromtrent en die van velen mijner medeleden met de zienswijze van Zijne Excellentie overeen mogten komen, wij mogelijk uit zijn mond de bevestiging konden hooren van hetgeen ik thans als mijn wensch, en als dien van een groot gedeelte der Kamer, meen te mogen uitspreken. Ik vermeen dus de hoop te mogen voeden dat, wanneer dit wets-ontwerp òf door onvolledigheid, òf door gebrek aan het duidelijk uitspreken van een beginsel, mogt verworpen worden, hetzij bij een der artikelen, of, na aanneming van eenige artikelen, in zijn geheel, van Regeringswege, hetzij na eene al of niet geprovoceerde motie, waarvan ik zoo even iets gehoord heb, hetzij geheel uit eigen beweging, een meer volledig, meer aan de tegenwoordige eischen beantwoordend wets-ontwerp in eene niet al te ver verwijderde toekomst voor ons te verwachten is.

De heer **Wintgens:** Mijne Heeren, bij vroegere gelegenheden heb ik meermalen getracht blijk te geven van mijne belangstelling in de beide onderwerpen die den inhoud van dit voorstel uitmaken; de beperking namelijk van den arbeid der kinderen, en de gehoudenheid van de ouders om aan hunne kinderen een behoorlijk onderwijs en de noodige opvoeding te geven. Ik ben niet opgestaan om wederom, gelijk vroeger, die zaak *ex professo* in eene rede te behandelen, maar ik wil alleen naar aanleiding van de gehouden debatten, van hetgeen ik gisteren en heden gehoord heb, enkele denkbeelden die daardoor bij mij zijn ontstaan, aan uwe aandacht onderwerpen.

Het is, Mijne Heeren, tien jaren geleden dat over den arbeid van fabriekskinderen, door een onzer meest uitnemende literatoren, een merkwaardig boekje geschreven is, dat ten opschrift voerde: »*Fabriekskinderen. Eene bede, doch niet om geld.*" Onze talentvolle novellist, de heer Cremer, had in dit boekje eene schets gegeven hoe in »*oud-Hollands grijze Akademieveste*" dit kwaad diepe wortelen had geschoten; hoe daar het arme fabriekskind, gelijk hij zich uitdrukte, werd »*vermoord naar ziel en naar ligchaam*". Dit boekje maakte niet ten onregte een diepen indruk; en ik wil niet ontveinzen dat het voor een deel ook de aanleiding was bij mij om telken male, wanneer de begrooting van Binnenlandsche Zaken aan de orde was, aan den toenmaligen Minister, Thorbecke, te vragen;

90STE ZITTING. — 30 APRIL.

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz. van kinderen.*

wordt het geen tijd dat in het belang van de fabriekskinderen door de wet, of door de Regering, de een of andere maatregel genomen wordt?

En wat is er sedert gebeurd?

De zaak is *commissoriaal gemaakt* met de gewone gevolgen van dien.

Tien jaren zijn voorbijgegaan: er is een wijdloopig rapport uitgebragt, maar in de werkelijkheid is er niets verrigt ten aanzien van dit gewigtig onderwerp. En wat wij thans uit Leiden, uit »oud-Hollands grijze Akademieveste" ontvangen is eene petitie van de kamer van koophandel en fabrieken, die met allerlei beschouwingen de poging van den geachten voorsteller uit Groningen hier komt bestrijden. Zij vormt een zeker contrast — of beter gezegd eene soort van geheel — die petitie met de novelle van Cremer: »*eene bede, maar niet om geld*".

Wat den leerpligt betreft, daaromtrent heb ik mede reeds vroeger mijne beschouwingen in deze Kamer aan uwe aandacht onderworpen. Ik heb in der tijd, bij de behandeling der wet op het lager onderwijs, zelfs een voorstel in die rigting gedaan, door het voormalig lid der Kamer den heer Blaupot ten Cate, om schoolgeldpligtigheid als beginsel aan te nemen, helpen verdedigen.

Ik heb dus vroeger blijk gegeven van belangstelling op deze beide punten: om die reden dus, om te toonen dat mijn ijver niet verflaauwd is, zal ik, ook naar aanleiding van hetgeen gisteren door sommige sprekers gezegd is, een woord in het debat voegen.

In het algemeen echter gedraag ik mij aan hetgeen ik in 1872 bij twee gelegenheden, vooreerst bij de behandeling van de wet op de vrijlating der zamenspanningen en later bij de begrooting van Binnenlandsche Zaken, in *cijfers* en met *feiten* aan het oordeel der Vergadering heb onderworpen ten betooge van de noodzakelijkheid dat regeling in die beide opzigten tot stand kwam; *feiten* en *cijfers* die aantoonen dat de arme fabriekskinderen hier te lande worden mishandeld, die toonen hoe in ons beschaafd Nederland nog op verre na niet beantwoord aan de eischen der algemeene verspreiding van het onderwijs onder de mindere standen.

Het zal u getroffen hebben dat in het gehouden debat tot nu toe geen enkel spreker is opgestaan die niet toestemde dat er door den wetgever iets gedaan behoort te worden ten aanzien van de regeling der arbeid van kinderen. Omtrent den leerpligt zijn de gevoelens uiteenloopend; daaromtrent bestaat niet die eenstemmigheid. Maar zeker is het, dat het beide onderwerpen zijn, die in hooge mate verdienen besproken te worden en die eischen dat de meeningen zich daaromtrent wrijven; dat er een schok ontsta der opinien waaruit dan eindelijk de waarheid en het goede kan te voorschijn treden.

De gehouden beraadslaging is niet alleen doordrongen geweest van dat gevoel, maar, er heeft, en dit was mij zoo bijzonder welkom waar te nemen, zich tevens in die beraadslaging nog iets anders, een geest van toenadering geopenbaard.

Meerdere sprekers hebben gezegd: de regeling van onderwerpen als dit, vorderen eene rigting van conciliatie.

De geachte afgevaardigde uit Rotterdam, de heer Mees, zeide gisteren in zijne uitnemende redevoering zeer juist: wij moeten trachten tegenover elkander de uiterste grenzen van gemeen overleg, van wederkeerige concessien, te bereiken, om alzoo, op dit terrein, door zoodanige toenadering tot een doeltreffende regeling te geraken.

Van daar dan ook dat meerdere leden van de Kamer verklaard hebben dat zij geneigd zijn om, hoe dan ook, vóór te stemmen; om zelfs al is het slechts een beginsel aan te grijpen en vast te stellen, ten einde, zooals de vorige spreker gezegd heeft, indien dit voorstel verder niet slagen mogt, de Regering, die over meer hulpbronnen te beschikken heeft, de zaak verder ter hand neme om haar tot een in het belang der kinderen dringend noodzakelijk einde brengen.

Het is hier te doen om, zoo als de geachte afgevaardigde uit Gouda het gisteren noemde, *een groot zedelijk kwaad*, dat in onze maatschappij bestaat, uit te roeijen. Voorziening is daarom noodzakelijk, dit zeg ik hem na; en om daartoe te geraken moeten van alle kanten nood- en vlotbruggen worden geslagen om te komen op dat gemeenschappelijk terrein waar het belang van het arme fabriekskind op afdoende wijze kan worden behartigd.

De exploitatie van de kinderen moet ophouden, en niet alleen van de fabriekskinderen, maar ook van het arme kind dat gebruikt wordt om, bij publieke vermakelijkheden, voor de menigte zijne krachten ten beste te geven en zijn leven te wagen. Het moet ophouden zoowel bij het wiel van den touwslager, als in de brandende zon van de steenbakkerij en voor het felle vuur der glasblazerijen.

De geachte spreker uit Gouda heeft niets te veel gezegd toen hij ons schilderde de wijze waarop de arme schepsels mishandeld werden. Ook mij zijn daarvan feiten ter oore gekomen die even sterk spreken. Vóór dat de dag aan den hemel staat worden zeer jonge kinderen vervoerd ter plaatse, waar zij den ganschen dag het wiel der touwslagerij loopend moeten houden. Daarom, Mijne Heeren, geen ontzag voor de baatzucht van den industrieel, en voor dat geldelijk belang der ouders! Dat weegt in de verste verte niet op tegen het belang der kinderen en tegen het algemeen belang dat het volk, de natie, niet alzoo worde aangetast in haar levensbeginsel.

De geachte spreker uit Gouda heeft ons een gezegde medegedeeld van sir Robert Peel: »de natie teert op haar kapitaal, wanneer zij de nijverheid op dergelijken voet de krachten van het kind laat aanwenden." Uit dat zeggen blijkt hoe zeer het hier geldt eene zaak van nationaal zelfbehoud.

Het was een waar woord, al beschouwde het de quaestie alleen van de materieele zijde. Maar uit dat gezegde van sir Robert Peel blijkt ook, hoe er in de zienswijze van de Engelsche staatslieden verandering is gekomen; het drukt toch nog altoos als een smet op de nagedachtenis van een ander groot Engelsch staatsman, van William Pitt, dat hij, toen de fabrikanten zich bij hem aanmeldden met hun beklag dat de machines waren ingevoerd en zij niet vooruit konden; dat zij niet genoeg konden verdienen, dat zij hunne rijkdommen nog niet genoeg konden vermeerderen en niet over al de krachten die zij noodig hadden, konden beschikken: — dat William Pitt hun toen toevoegde: »*neemt de kinderen!*"

Dat is een onbarmhartig, een vreeselijk gezegde geweest; en dat zeggen is in praktijk gebragt, tot dat de overmaat van ellende, uit de gevolgen daarvan over Engeland uitgestort, eindelijk geleid heeft tot de maatregelen die paal en perk aan het misbruik hebben gesteld.

Zoo wij dus hier ook maatregelen gaan nemen, doen wij dit in de eerste plaats in het belang van het kind, dat zich niet verweren kan; maar in de tweede plaats in het belang van het algemeen van het volk, dat als geheel onder die exploitatie lijdt en verkwijnt.

Uit de cijfers van de nationale militie blijkt bijv., dat in 1864 waren ingeschreven 31,526 lotelingen en in 1871 32,240. Er werden daarvan in 1864 wegens ziekten en gebreken vrijgesteld 1768; terwijl in 1871, hoewel naar evenredigheid van het getal ingeschrevenen ongeveer 1800 moesten vrijgesteld zijn geworden, het getal vrijgestelden wegens ziekten en gebreken klom tot 2168.

Op die stijging moet gelet worden; want die ziekten en gebreken zijn wel voornamelijk de gevolgen van den fabriekarbeid, van kinderen gevergd. Die werklieden van 10 en 12 jaren groeijen op tot die afgekeurde soldaten van 19 jaar. Ziedaar het sociale kwaad, in cijfers uitgesproken. Het is een *misdaad*, wanneer men dat kwaad laat voortwoekeren. Dat woord is in het debat gebezigd; het is niet te sterk.

Daarom is voorziening noodig in 't physiek en ook vooral in 't moreel en intellectueel belang van het volk. En hiermede kom ik tot het andere punt, dat minder bijval tot hiertoe vindt bij de Kamer en het publiek: de gehoudenheid om onderwijs te doen geven aan de kinderen.

»Kennis is kracht", zegt men, en dat is waar; doch het omgekeerde is ook waar. Er is kracht noodig voor kennis; validiteit van 't ligchaam is mede vereischte voor

90STE ZITTING. — 30 APRIL.

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz. van kinderen.*

de validiteit van de verstandelijke vermogens en het zedelijk gevoel. *Mens sana in corpore sano.*

Ook in dat opzigt valt voor den wetgever hier te lande iets te doen.

Roepen wij ons het verleden voor den geest. Waaraan heeft Nederland vroeger zijne grootheid te danken gehad? Het was omdat wij op het gebied van verstandelijke ontwikkeling de andere volken vooruit waren. Eigen lof te verkondigen is niet aangenaam, maar des te beter kan men de gevoelens van den vreemdeling doen hooren, en nu is onlangs *dit* getuigenis van onze vroegere gesteldheid gegeven door een vermaard staatkundig schrijver in Duitschland, die er het volgende van zegt:

»..... die gewaltigste geistige Kraft der Republik lag nicht in der Leydener Aula, sie lag in den Volksschulen. Holland war der erste moderne Staat, wo Jedermann lesen und schreiben konnte, wie Preussen späterhin der erste, der seinen Bürgern den Schulzwang auflegte. Jede Gemeinde befolgte den Rath des alten treuen Johann von Nassau, erbaute Schulen und pflegte sie. Nicht am weinigsten den A. B. C.-buch und den Bibel dankte die Union ihren köstlichsten Schatz, das freie Bürgerthum."

Dit zeggen van Heinrich von Treitschke verdient overweging bij de nakomelingen van die mannen, die zooveel mogelijk moeten zorgen het standpunt, door de vaderen ingenomen, waardig te blijven.

Welnu, dat standpunt is alleen te behouden als er wordt gezorgd, dat in onze maatschappij allen, zonder onderscheid, onderwijs genieten. Het is een algemeen staatsbelang, dat alle kinderen die algemeene en godsdienstige opleiding ontvangen, die hen tot verstandelijk en zedelijk ontwikkelde staatsburgers maakt. Er is in de tegenwoordige maatschappij een minimum van kennis dat allen zonder onderscheid deelachtig moeten zijn, een minimum van ontwikkeling dat elk moet hebben; en het geheel, de *universitas*, heeft het regt maatregelen te nemen dat allen zonder onderscheid dat minimum van kennis en ontwikkeling verkrijgen. Het is niet illiberaal te verlangen, dat de verwildering der mindere standen zal ophouden; integendeel, men moet domheid, onwetenheid weren; het is, bij uitnemendheid zelfs, *liberaal* te zorgen voor hetgeen ik noemde de algemeene en godsdienstige ontwikkeling van de gansche natie. Dat is het belang van allen zonder onderscheid, van den hoogste en den laagste; dat is het moreel belang des lands tegenover de natien die ons omringen en die alle dien weg opgaan, België tot nog toe met Nederland alleen uitgezonderd, en daarom, meen ik, moet de wet het beginsel vestigen, dat allen onderwijs moeten ontvangen. Hoe men dat noemen wil: schoolpligt, leerpligt, schooldwang of hoe anders, is onverschillig; het is om het beginsel te doen.

Als echter het woord gebruikt wordt vaart er een schrik in de gemoederen, gaat er eene rilling door de leden. Men meent er eene poging in te zien om inbreuk te maken op de vrijheid; men denkt aan een toeleg om de vrijheid van geloof en van geweten aan te randen, en er zijn er, die er eene laakbare inbreuk op de vaderlijke magt in meenen te zien.

Wanneer wij dit deel van het voorstel aborderen, dan is het oogenblik daar voor dien geest van conciliatie, voor die uiterste grens van concessie, voor die toenaderende welwillendheid, waarvan meermalen gesproken is, ten einde van zoodanig standpunt het gewigtig vraagstuk te bespreken en te regelen. Ja dan zou ik bijna durven wagen de stelling of liever de vraag of op het terrein van dat beginsel niet ware te geraken tot eene solutie van dat groot, van dat moeijelijk problema, dat maar altijd over ons land zweeft en alles bemoeijelijkt en in den weg staat, tot de solutie van de vraag van het onderwijs. Zijn er geen stappen op dien weg te doen tot bevrediging, tot conciliatie, tot wederkeerige concessie? Er zweeft mij zoo een vaag denkbeeld voor den geest, of niet juist langs den weg van de leerpligtigheid, ware te komen tot eene oplossing der onderwijsquaestie, die — de geachte spreker uit Gouda zeide het met regt — een gevaar wordt voor het staatkundig leven der natie en die het daarom, ook volgens hem, hoogst wenschelijk ware dat van de tafel verdween.

Nu een enkel woord over de vraag of de vaderlijke magt wordt geschonden door de invoering van den schoolpligt. Naar mijn inzien is het heilige regt van een vader dit: dat hij zijn kind opvoedt *gelijk hij wil;* hij mag bepalen *hoe* zijn kind zal onderwezen worden; maar niet dat het niet onderwezen zal worden; zijn regt bestaat, maar tegenover zijn regt staat ook zijn pligt om aan het kind onderwijs te doen geven. Als de vader zijn kind van alle onderwijs verstoken laat, dan moet de wet het regt en het belang van het kind ter hand nemen, even als zij zorgt voor de goederen van het kind tegen verkeerde daden der ouders. De heer Laboulaye zegt te regt in zijn *Cours de politique constitutionnelle*: »Le droit du père à l'éducation de son fils est sacré sans doute; mais c'est un *droit de direction* et rien de plus."

Maar nu is het, helaas, waar, dat in ons burgerlijk regt eene gaping bestaat in dat opzigt, dat er niet is gezord dat als de vader zijn kind de bescherming en de zorg onthoudt, waarop het aanspraak heeft, de Staat hem zijne magt niet kan ontnemen. Het toeval wil dat mijn geachte vriend uit Amsterdam, naast mij gezeten, mij zoo even een werk ter hand heeft gesteld van den Gentschen hoogleeraar Laurent, die dit punt op merkwaardige wijze ontwikkelt en aantoont dat het burgerlijk regt niet naar behooren in die behoefte voorziet, daar het geene mogelijkheid aanbiedt om den vader die excessen pleegt welke hem de vaderlijke magt onwaardig doen zijn, die magt te ontnemen. Hij zegt in § 291, van zijne *Principes de droit civil Français:* »Il y a des excès et des abus qui ne constituent pas des délits.

»Le père, au lieu d'élever l'enfant, comme il en a le devoir, ne satisfait pas même à ses besoins physiques; en guise d'éducation, il lui donne le spectacle incessant de la brutalité et de la débauche. Il a charge d'âmes, et au lieu de sauver, au lieu de moraliser les innocentes créatures que Dieu lui a confiées, il les perd. Cet être monstrueux restera-t-il investi de la puissance paternelle? Il n'y a pas de loi qui permette aux tribunaux criminels ni aux tribunaux civils de prononcer la déchéance de la puissance paternelle.....

..... »Le premier consul, dont l'esprit vif et aventureux allait toujours plus loin que la reserve timide des légistes, signala les lacunes du projet. Un père n'élève pas son enfant; il manque á son devoir: quel sera le droit de l'enfant? Le père a des moeurs déréglées: laissera-t-on à un homme d'une mauvaise conduite notoire le soin de moraliser ses enfants? Ces questions si pressantes n'ont pas reçu de réponse."

En het treurig besluit is in § 292: »Nous concluons, avec un profond regret, que la justice est dèsarmée par le législateur lui-même."

In dit opzigt kon de regeling der onderwijspligtigheid eenigermate ten minste aan die onvolledigheid der burgerlijke wetgeving te gemoet gekomen.

In de tweede plaats rijst de vraag, hoe moet dat plaats vinden? Hoe zou zoo iets langs den weg van conciliatie te verkrijgen zijn, met het oog op de wet van 13 Augustus 1857? Hoe ware de leerpligt overeen te brengen met de vrijheid van geweten en van geloof, dat de vader het regt heeft in zijne kinderen te zien eerbiedigen? Dit is een zeer moeijelijk vraagstuk. Ik heb niet de pretensie het op te lossen, maar meen toch een poging te moeten doen om enkele bouwstoffen tot oplossing aan te brengen. En dan wijs ik op hetgeen elders, waar dezelfde confessionele verhoudingen als bij ons bestaan, tot oplossing van het vraagstuk is gedaan.

Men moet daartoe het vraagstuk van alle kanten beschouwen, men kan het aanmerken als eene vesting, een kraton, die men vooraf zoeken moet om te trekken om te zien hoe men er het veiligst meester van zou kunnen woeden. Daarvoor is het nuttig na te gaan wat elders tot solutie van dit vraagstuk is gedaan en dan wijs ik op Pruissen.

In Pruissen bestaat de wettelijke verpligting om de kinderen de school te doen bezoeken. Zij bestaat daar sedert de edicten van Koning Friedrich Wilhelm I van 28 September 1717 en 19 September 1736, die het beginsel

90ste ZITTING. — 30 APRIL.

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz. van kinderen.*

vestigden. Hoe heeft men daar het bezwaar vermeden, want ook daar vindt men eene gemengde bevolking Vooral na de aanhechting van Silezie hadden de verschillende geloofsbelijdenissen het regt te vragen dat zij in de school niets zouden ontmoeten wat hinderlijk kon zijn voor hun geloof. Het was onmogelijk de Evangelische kinderen te doen opleiden in de Katholieke scholen van kloosters en stiften of omgekeerd de Katholieke kinderen te brengen op scholen waar de catechismus van Heidelberg of Luther tot grondslag van het onderwijs diende. Daar heeft men eene solutie gevonden en regelen gesteld. Daar is ook eene *paritätische Schule*, maar in het Pruissische landregt vindt men het volgende voorschrift: »Kinder, die in einer anderer Religion, als welche in der öffentliche Schule gelehrt wird, nach den Gesetze des Staats erzogen werden sollen, können dem Religions-Unterricht in derzelben beizuwohnen nicht angehalten werden." (XII § 11.)

Het godsdienstig onderwijs wordt daar gegeven op eene gemengde school, maar naar elks geloofsbelijdenis, afzonderlijk. Ware het nu niet mogelijk hier te lande in die rigting ook eene solutie te vinden? Men lette er op dat in de wet van 1857 reeds een eerste stap is gedaan in die rigting. In de laatste zinsnede van art. 23 staat geschreven dat de schoollocalen beschikbaar moeten zijn buiten de schooluren voor de kerkgenootschappen tot het geven van godsdienstig onderwijs. Ik begrijp ten volle dat men zich wat dat onderwijs betreft niet tevreden stelt met wat men noemt een Christendom boven geloofsverdeeldheid en geen genoegen neemt met zeker philosophisch denkbeeld van algemeene godsdienstige waarheden, van een gemeenschappelijke zedeleer die aan alle kerkelijke partijen voldoet. Maar wat verhindert de kerkgenootschappen, met alinea 3 van art. 23 der onderwijswet voor oogen, in de tusschenuren die ontwikkeling te geven aan een confessioneel godsdienstig onderwijs, dat het tot hen behoorend kind noodig heeft?

Waar zijn de hinderpalen om dergelijk onderwijs te verbinden aan het gewoon openbaar lager onderwijs? De wet zegt immers dat de schoollocalen daartoe beschikbaar moeten zijn, en nu heeft de geachte afgevaardigde uit Gouda gisteren er een verwijt van gemaakt aan de Kerk, dat zij in zeker opzigt niet had beantwoord aan hare roeping; dat zij ten aanzien van den arbeid der kinderen, op de ouders en de werkgevers niet dien krachtigen invloed heeft uitgeoefend om hunne zedelijke verantwoordelijkheid op te wekken; de Kerk staat schuldig, zeide hij; maar ik vraag; had de Kerk dan ook hier niet veel meer kunnen doen? Heeft zij gebruik gemaakt van dat art. 23, derde zinsnede, en wel in die mate, dat zij regt heeft van klagen, wanneer zij zegt, dat op de openbare lagere school geen voldoend godsdienstonderwijs wordt gegeven? Hier ter stede geschiedt dit wel degelijk; hier wordt op de openbare school godsdienstonderwijs gegeven van wege het Hervormd Kerkgenootschap; ook op het gymnasium en de hoogere burgerschool wekelijks evenzoo door een der heeren predikanten.

Maar ik vraag in het algemeen of men regt tot klagen heeft, tot afkeuren, tot agiteren, als men zelf aldus werkeloos is gebleven en de middelen niet heeft gebruikt die men zelve kon aanwenden? Als men al dat *agiteren* had ter zijde gelaten en de daaraan bestede krachten aangewend tot datgeen waarover men klaagt, men zou op dit punt het lager onderwijs hebben kunnen *completeren* en de aangeheven klagt zou door die eigen handeling voorkomen zijn. Zoo ware die school bewaard voor die aanvallen, die school waaraan wij toch steeds moeten hechten als aan een groot nationaal denkbeeld, dit namelijk, dat in onze openbare lagere school de nationale eenheid staat uitgedrukt, die niet behoeft te worden verbroken, wanneer slechts de kerkgenootschappen op den weg hun aangeduid bij de wet van 1857 hun pligt doen.

Behalve op Pruissen wijs ik nog op Engeland. Daar is ook in de *Elementary education act* van 1870 het beginsel van de leerpligtigheid aangenomen; die wet heeft aan de schoolcommissien in de districten de toepassing daarvan overgelaten, eenigzins op den voet van dit voorstel: en gij weet, Mijne Heeren, dat dat beginsel onmiddellijk werd aangenomen te Londen, Oxford, Liverpool, Manchester en op vele andere plaatsen. Daarmede is bepaald dat kinderen tusschen de 5 en 13 jaren ter school moeten gaan. En nu heb ik met belangstelling gezien hoe bij de jongste verkiezingen de afgetreden Minister van onderwijs Forster tot zijne kiezers heeft gesproken over die onderwijsvraag in Engeland en welke rigting hij daaraan verder nog had wenschen te geven.

Zijne woorden waren zoo merkwaardig en drukken zoo zoo zeer mijne meening uit, dat ik het waag ze voor te lezen:

»Ik ben niet bereid — zeide hij tot de kiezers van Bradfort — om te verhinderen dat de meester die in de school wereldlijk onderwijs geeft, ook godsdienstig onderwijs zal kunnen geven. Ik ben niet bereid om aan onderwijzers en onderwijzeressen op te dragen het verstand der kinderen te vormen, orde te houden en gehoorzaamheid te leeren, en dien onderwijzers en onderwijzeressen te gelijk voor te houden, dat zij tot die kinderen niet zullen mogen spreken over hunne ziel. Er is nog iets, waartoe ik niet bereid ben, namelijk om het godsdienstonderwijs van de dagscholen uit te sluiten.

»Ik geloof dat er allerlei verkeerde denkbeelden omtrent mijne meening ten dezen in omloop zijn. Sommigen onderstellen, dat ik wil, dat aan die arme kleine kinderen niets zal geleerd worden dan theologie, niets dan zuivere geloofsartikelen van bepaalde gezindten. Volstrekt niet. Ik ben niet zoo bijzonder daarvoor, nog zoo bijzonder daartegen geweest, omdat ik weet dat het eene hopelooze poging wezen zou. Theologische en sectarische stellingen hebben op kinderen evenveel vat als water op den rug eener eend. Gij kunt niet meer doen dan hun de eenvoudige waarheden van den Bijbel mededeelen en hun een juist begrip geven van regtvaardigheid wegens de medemenschen en het dienen van God, en dat wil ik hun niet bij de wet onthouden."

En wat zeide hij verder omtrent de toekomst? Vooreerst het geven van eenen *hoogeren trap van onderwijs* en ten tweede de invoering der *algemeene schoolpligtigheid*. Zijns inziens was de Engelsche natie het met hem eens, dat de tijd gekomen was *om de verpligting van den vader tot het verschaffen van onderwijs voor zijn kind te erkennen en om tot nakoming van dien pligt te dwingen*. Dit kon echter niet geschieden, zonder handhaving van het veel bestreden »25ste artikel", *hetwelk, het regt der ouders erkennende om de school voor hun kind te kiezen, aan behoeftige ouders ook het voor gezindte-scholen betaalde schoolgeld vergoedt*." Dit laatste denkbeeld zou welligt een van die middelen van conciliatie kunnen wezen, waarop gedoeld is, om langs den weg van de schoolpligtigheid te geraken tot eene oplossing van de vraag van het onderwijs.

De heer Forster beriep er zich op, dat toen hij Minister van onderwijs werd, niet meer dan 1 millioen kinderen ter school kwamen, terwijl in Augustus 1873, toen de wet begon te werken, reeds $1\frac{1}{2}$ millioen kinderen ter school gingen. Op dit cijfer beriep hij zich met regtmatige fierheid en stelde dit door hem verworven resultaat tegenover het cijfer dat de verkiezing zou opleveren. Dit laatste cijfer heeft hem niet in het ongelijk gesteld, want hij werd herkozen.

Ziedaar hetgeen ik over dit voorstel wilde zeggen. Het zijn slechts losse gezigtspunten, die ik naar aanleiding van het debat heb opgezameld en onder uwe aandacht wilde brengen.

Ook ik wil mijnen dank betuigen aan den voorsteller, die een nuttig werk heeft gedaan, door op die wijze deze zaak in de Kamer ter sprake te brengen. Ik ben bereid het voorstel zooveel mogelijk te steunen en het aan te nemen; en mogten zijne pogingen niet gelukken, dan stel ik er prijs op dat wij hier de Regering vertegenwoordigd zien in den Minister van Binnenlandsche Zaken, en dat deze alsdan het hier begonnen werk zal kunnen voortzetten.

Het is jammer dat bij de voorloopige behandeling van dit wetsvoorstel de Commissie van Rapporteurs door aftreding van twee harer leden niet voltallig is gebleven, en daardoor geen gevolg is gegeven aan ons Reglement, om met den geachten voorsteller te overwegen, hoe welligt hier of daar in de bijzonderheden verbetering ware te brengen geweest. Wij hebben onlangs gezien, hoe bij de juridieke

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz. van kinderen.*

wetten die voorloopige behandeling met de Commissie van Rapporteurs goede resultaten kan opleveren. In een onderwerp als dit ware het bij uitstek nuttig geweest, zoo de Commissie van Rapporteurs een werkdadig aandeel had genomen aan zamenstelling en redactie.

Maar hoe het ook zij, ik stel prijs op de voordragt van den geachten afgevaardigde en ik zal hem helpen zoo veel ik kan, want zelfs al is het een gebrekkig werk, wat kwaad! Mogt het hier of daar niet voldoen of onvolledig zijn zamengesteld, welnu dan is ten minste de eerste stap gedaan, de eerste stap, waarop de geachte spreker uit Brielle doelde toen hij zeide: *il n'y a que le premier pas qui coûte.* Die eerste stap zou weldra door andere worden gevolgd en daarom beveel ik met zoo vele anderen, die gesproken hebben, deze zaak in uwe belangstelling aan

Want het is in beiderlei opzigt een allergewigtigst onderwerp dat wij hier behandelen. Die kinderarbeid als middel om rijkdom te verwerven, als middel van inkomst, zij moet niet langer bestaan in ons vaderland. Daarbij moet men ook erkennen dien pligt om de kinderen behoorlijk onderwijs en opvoeding te doen genieten.

Zeer juist heeft onlangs een Fransch inspecteur-generaal van het onderwijs, die de zaak vooral uit het Katholiek oogpunt beschouwd heeft, gezegd, dat het obligatoir onderwijs is » *une des armes de la civilisation chrétienne contre une barbarie nouvelle*".

De Christelijke beschaving moet in beide die rigtingen tegen de nieuwe barbaarschheid, waarvan wij de sporen in de laatste jaren beleefd hebben, te velde trekken. Evenzoo is het pligt en een maatschappelijk belang om den arbeid van vrouwen en kinderen te regelen als een wapen tegen het socialisme. Er moet humaniteit zijn in het regime van de industrie; er moeten in dat regime middelen worden gezocht en aangewend om de vrouw en het kind te beschermen tegen den hebzucht. Welnu, op dien voet is het voorstel dat de geachte afgevaardigde ons heeft gedaan een wapen tegen het socialisme en een middel van zelfbehoud dat de natie aan zich zelve verpligt is aan te wenden.

De zitting wordt voor een kwartieruurs geschorst.

De **Voorzitter** deelt na de heevatting der zitting mede dat de Commissie in wier handen gesteld zijn de inlichtingen op het adres van den heer C. W. Mieling tot voorzitter heeft gekozen den heer van Reenen.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het *voorstel van wet van den heer mr. S. van Houten strekkende om overmatigen arbeid en verwaarloozing van kinderen tegen te gaan.*

De heer **van den Berch van Heemstede:** Ik vereenig mij met de hoofdgedachte van het voorstel van ons geacht medelid, den heer van Houten, om eene poging te doen, ten einde te beletten dat de kinderen beneden de 12 jaren in fabrieken arbeiden. Sedert lang had ik gewenscht dat van de Regering een wets-ontwerp zou zijn uitgegaan. Ik acht het beter dat een dergelijk wets-ontwerp door de Regering wordt aangeboden, aangezien deze oneindig beter in staat is om die zaken in het algemeen te overzien, dan de leden der Kamer. Naar mijne wijze van zien had de Regering, na het doen instellen door eene speciale commissie van een onderzoek naar den toestand der ligchamelijke ontwikkeling van de kinderen, arbeidende in fabrieken, daartoe reeds sedert lang het iniatief behooren te nemen. Tot nog toe heeft dat onderzoek echter tot geen praktisch resultaat geleid. Het is mijne innige overtuiging dat men niet langer mag en behoort te wachten om in dit belang te voorzien.

In verschillende betrekkingen ben ik geroepen geweest mij meer direct bezig te houden met de behoeftige klasse van de maatschappij, met name in Leiden, en daardoor ben ik nog meer in de meening versterkt dat dit volksbelang niet langer mag veronachtzaamd worden. Menig voorbeeld, steunende op eigen ervaring, zou ik kunnen bijbrengen, hoe jonge kinderen beneden de 12 jaar in fabrieken, op eene wijze behandeld worden, die waarschijnlijk de stoutste verbeelding zoude te boven gaan.

Het is niet verantwoordelijk dat men kinderen laat arbeiden van 's morgens zes tot 's avonds negen uur. Toch gebeurde dit vroeger; of het nu nog plaats heeft, kan ik niet constateren. De heeren zullen zich herinneren dat wij onlangs door de fabriekarbeiders tot bijwoning eener vergadering hier in Diligentia zijn uitgenoodigd; in die vergadering is geconstateerd dat in eene groote stad thans een dertigtal kinderen van vijf en zes jaren, zomer en winter worden bezig gehouden op een zolder, onder de pannen, altijd bij eene gloeijende kagchel, om zakjes te plakken. Ik herhaal dat ik dit gehoord heb.

Het ligt helaas in het zondig menschelijk hart om, wanneer men door kinderen voor minder loon hetzelfde werk kon doen verrigten, zijn geld te bezuinigen en van die kinderen partij te trekken, en aldus zijn eigen belang te stellen boven dat van die jeugdige zielen. En dat de ouders helaas hunne kinderen daartoe leenen, geschiedt veelal uit gebrek aan het noodige levensonderhoud; echter ook niet zelden opdat de vaders het zuur verdiende loon hunner kinderen kunnen gebruiken tot aankoop van dien verpestenden sterken drank.

Zoozeer ik mij met het beginsel van dit wets-ontwerp vereenig, moet ik toch bezwaar maken tegen het straffen van de ouders. Naar mijne meening moet het straffen van ouders in dit wets-ontwerp vervallen.

Volgens mijne overtuiging moet de Staat zich niet stellen in de plaats van de ouders, tenzij in volstrekt noodzakelijke gevallen, als bijv het plegen van mishandeling waardoor het leven des kinds gevaar kan loopen.

Eene andere vraag is het echter of de Staat de hoofden en bestuurders van fabrieken in hunne vrijheid, om kinderen beneden de 12 jaren te doen arbeiden, belemmeren mag?

Bij de geconstateerde misbruiken die thans van deze bevoegdheid gemaakt worden, is de beantwoording dezer vraag voor mij niet twijfelachtig: het kwaad moet volstrekt gekeerd worden en wel zoo *spoedig mogelijk.*

Eene tweede hoofdbedenking die ik tegen dit wets-ontwerp heb, is dat het zoo moeijelijke vraagstuk omtrent de leerpligtigheid daarin is opgenomen. Ik zou wenschen dat de geachte voorsteller deze quaestie uit dit ontwerp zou willen ligten Zoolang toch de wet op het lager onderwijs onveranderd blijft is het bijna onmogelijk dat er bijzondere scholen worden opgerigt en onderhouden, omdat de ouders genoodzaakt zijn bij te dragen in de kosten van de Staatsschool, terwijl zij bovendien de bijzondere school moeten bekostigen. Eerst dan, wanneer de wet op het lager onderwijs gewijzigd mogt worden, zal ik het tijdstip gekomen achten om over leerpligt te beraadslagen.

Ik zal dus de vrijheid nemen eenige amendementen voor te dragen die de strekking hebben om alle bepalingen die betrekking hebben op verpligt onderwijs of leerpligt uit het wets-ontwerp te ligten en ons bij dit ontwerp alleen te bepalen tot het verbod om kinderen beneden de 12 jaren in mijnen en fabrieken te doen arbeiden.

Mogt de Vergadering het wets-ontwerp, zoo geamendeerd, aannemen, dan zal men moeten vragen op welke wijze zoodanig verbod zal kunnen gehandhaafd worden.

Ik heb de vrijheid genomen daaromtrent met den geachten afgevaardigde van gedachten te wisselen, maar ook zijne meening was, — waar ik mij ook zeer goed mede kan vereenigen, — dat wanneer dit wets-ontwerp zal zijn tot wet verheven, wij aan de Regering moeten overlaten op welke wijze deze wet zal worden gehandhaafd. Volgens mijne overtuiging moet de Regering een wetsontwerp indienen waarbij aan de ambtenaren van politie de bevoegdheid gegeven wordt om ten allen tijde in de mijnen en fabrieks-localen, waar kinderen in dienst zijn, te kunnen binnentreden. Zoo als bekend is bestaat er eene wet ten aanzien van de plaatselijke verordeningen, om ze te kunnen handhaven. De burgemeester of de kantonregter met de ambtenaren van politie kunnen binnentreden waar de gemeenteraad bepaald heeft dat tot handhaving der

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz. van kinderen.*

plaatselijke verordeningen die binnentreding volstrekt noodig is. Voor zoover mij bekend is, bestaan zoodanige bepalingen niet in de algemeene wet.

Wanneer dit wets-ontwerp wet mogt worden, dan komt het mij volstrekt noodig voor dat terstond op de eene of andere wijze daaromtrent wettelijke bepalingen gemaakt worden.

Ik zal nu zoo vrij zijn om de amendementen, die ik op dit wets-ontwerp wensch voor te stellen, voor te lezen. Aan ons geacht medelid, den heer Kerens de Wijlre, zou ik willen voorstellen om uit zijn amendement op art 1 te ligten de woorden: »en werkplaatsen waarin meer dan twintig werklieden gebezigd worden", en eenvoudig te lezen: »De arbeid van kinderen beneden de twaalf jaar is verboden, in mijnen en fabrieken." Op het oogenblik acht ik het niet wenschelijk verder te gaan. Indien dit wets-ontwerp wet mogt worden, kan de wetgever later beoordeelen welke uitbreiding hij daaraan moet geven, en of het noodig zal zijn regelen te maken voor den arbeid van kinderen boven de 12 jaren.

Nadat de artt. 2 en 3 zullen zijn vervallen, zou ik uit art. 4 willen doen wegvallen de woorden: »de hoofden van gezinnen, en", omdat die, volgens mijne overtuiging, niet mogen worden gelijk gesteld met de hoofden of bestuurders van mijnen en fabrieken Art. 6, behandelende den leerpligt, zou ik geheel uit dit wets-ontwerp willen ligten. Ik zou eindelijk aan den geachten voorsteller in overweging willen geven om de eerste zinsnede van art. 7 te laten vervallen.

Op den eersten Mei, dat is morgen, kan de wet toch niet in werking treden, en ik geloof daarom dat het beter is deze wet te doen in werking treden zoo als de regel dit medebrengt.

De heer **de Bruyn Kops:** Bij het — ik geloof te mogen zeggen — gunstig onthaal dat dit belangrijk ontwerp reeds van verschillende zijden in deze Kamer mogt ondervinden, meen ik met een paar opmerkingen te kunnen volstaan.

Het hoofdbeginsel, dat in dit wets-ontwerp ligt, heeft mijne volle sympathie, al kan ik mij ook niet geheel vereenigen met de bijzonderheden waarin dat beginsel hier is uitgewerkt.

Dat hoofdbeginsel verdient zeker alle belangstelling en waardering, even als de poging van den voorsteller, om dit onderwerp, zoolang reeds bij het denkend deel der natie aan de orde, eens voor goed te beligchamen, alle hulde verdient.

Bij sommigen rijst misschien nog de vraag: waarom zullen wij hier legifereren? Geldt het hier niet een onderwerp, dat het gewone gebied van den wetgever ontgaat; dat wel, van hoog moreel belang, de meewarigheid gaande maakt en verdient, maar dat toch als bij uitzondering onder wettelijke regeling gebragt wordt?

Hoe eerbiedwaardig dergelijk gezigtspunt tot instemming ook zijn mogt, geloof ik toch dat het moet geweerd worden, en dat zij, die zoo vragen, zich niet op het goede terrein bewegen. Ik stel er prijs op, mijne overtuiging uit te spreken: dat wij hier op het normaal terrein van wetgeving blijven, dat wij hier zijn op het gebied van de nijverheidspolitie, een belangrijk onderdeel van het administratief regt, dat niet gecodificeerd is, maar dat zich gaande weg elders en ook hier te lande vormt naar gelang der gebeurtenissen en van de behoeften die zich voordoen.

Moet men ieders vrijheid van handelen op industreel gebied den vollen loop laten tot alle consequenties toe?

Niemand zal dat kunnen toestemmen Wel heeft de ervaring die beperkingen veroordeeld, welke vroeger prijsbepaling van overheidswege deden invoeren, welke later door het belasten van sommige producten protectie verleenden aan dezen of genen tak van nijverheid, dien men meende dat protectie noodig had: die beperkingen van Regeringswege heeft men voor goed vaarwel gezegd; maar daarentegen zijn andere beperkingen van den arbeid op den voorgrond getreden en hebben meer en meer de aandacht van den wetgever getrokken. De tusschenkomst van de Staatswerking wordt dàn gewettigd, wanneer zich deze twee conditien voordoen: dat het vooreerst een onderwerp zij, waarbij het algemeen belang of dat van een groot deel des volks betrokken is, en ten tweede, dat de vrije werking der individuele belangen niet voldoende zij om het kwaad te keeren. En die beide voorwaarden, (die in geene wet geschreven zijn, maar ten grondslag zijn gelegd aan vele wetsbepalingen die wij nu hebben), vinden wij ook hier. Bepalingen, die de vrije nijverheid beperken, kennen wij in vele wetgevingen, bijv. ten aanzien van het oprigten van fabrieken, gebruik van stoomtoestellen, vervoermiddelen, de quarantaine maatregelen, de keuring van levensmiddelen, de bepalingen tegen vervalsching enz. Bij dat alles is de veiligheid, de gezondheid of de orde van het algemeen betrokken.

Bij de meerdere aandacht die tegenwoordig op het onderwijs gevestigd wordt, ziet men dat een groot gedeelte van het volk, bij volstrekt vrije uitoefening van de nijverheid, schade in het onderwijs zou lijden. Wanneer men nu zegt, dat op den langen duur het belang der arbeidende klasse de genezing der kwaal zal aanbrengen, zoo is dit eene dwaling, waarin men dikwijls vervalt als men, waar het de werking der sociale krachten betreft, niet genoeg onderscheidt of het eene geheele klasse betreft, dan wel het belang van elk individu dier klasse; want wat den toestand van eene klasse kan verbeteren, maar niet dadelijk door het individueel belang kan tot stand gebragt worden, daarvan wachte men weinig gevolgen. Er zou eene niet denkbare mate van ontwikkeling en toewijding aan het algemeen belang moeten zijn bij ieder, als men mogt aannemen dat de werking van eigen inzigten hier de genezing van het kwaad zou kunnen aanbrengen. Uit hetzelfde, te theoretische oogpunt heeft men gezegd, dat de arbeidende klasse het in hare hand heeft, de lage loonen tegen te gaan, omdat het aan haar ligt het aanbod te beperken. Ik geloof dat dat eene onjuiste theorie is, en evenzoo zal het hier zijn. Het is niet te verwachten, dat een arbeider die verscheidene kinderen heeft en door het loon dat zij verdienen den toestand van zijn huisgezin verbeteren kan, zich dit zal ontzeggen uit het beginsel, dat hij een voorbeeld aan de arbeidende klasse moet geven om de kinderen daartoe niet te bezigen.

De twee eischen dus, die eene beperking der nijverheid kunnen wettigen, hebben wij hier: wij hebben een groot belang van moraliteit, gezondheid en besparing van de arbeidskrachten des volks voor ons, en wij missen den prikkel van het eigenbelang die genezing kon aanbrengen. Integendeel, door het op dien prikkel te laten aankomen verergert men het kwaad; want — het valt niet te ontkennen — het *onmiddellijk* individueel belang, zoowel van de ouders als van de werkgevers, voert tot het bezigen van kinderarbeid. Ik meen dus dat men niet kan zeggen dat wij met deze regeling, toegevende aan een prijzenswaardig gevoel van philantropie, de wet laten treden op een terrein, waarop zij zich eigenlijk niet moet bewegen. Naar mijne overtuiging en naar hetgeen wij geleerd hebben van Engeland en andere landen, die deze zaak reeds lang gemaakt hebben tot een geregeld onderwerp van administratief regt, zal ook deze wet geheel passen in het kader van de noodzakelijke beperkingen der vrijheid van nijverheid uit een oogpunt van algemeen belang.

Ik ben het dus niet eens met den geachten spreker uit Amersfoort, dat er hier zou zijn voorstel eener *illiberale wet*. Al waren de bepalingen nog strenger dan ze nu zijn voorgesteld, zou ik de wet daarom nog niet illiberaal achten, zoo die beperkingen noodig en doeltreffend waren. Die wet is integendeel eene liberale, die in het welbegrepen belang van een groot deel van het volk, met gebod of verbod tegenover enkelen optreedt. Het is niet de vraag of de beperkingen sommige individuen zullen drukken, maar *of dàt belang beschermd wordt, dat bescherming noodig heeft*, en haar anders niet zou kunnen krijgen.

Meer tot de beschouwing der artikelen overgaande, heeft de geachte spreker uit Amersfoort gezegd, dat het niet aangaat, het beginsel aan te nemen, gelijk het hier wordt geformuleerd, waarbij namelijk alles beneden de 12 jaren

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz. van kinderen.*

verboden en boven dien leeftijd alles toegelaten wordt. Ik stem toe dat dit voorstel niet kan beschouwd worden als eene volledige regeling van het onderwerp. Doch, wanneer Engeland, en met reden, drie kwart eener eeuw heeft noodig gehad om van de eerste verwezenlijking van het beginsel te komen tot die zeer uitgebreide regeling die het thans heeft, dan kunnen wij ook bij dezen eersten stap niet in al de verschillende gevallen voorzien. Dat zal gaandeweg kunnen geschieden, maar het heeft veel voor bij deze gelegenheid een eenvoudig beginsel te vestigen, al is het niet geformuleerd voor volledige toepassing; een beginsel dat gaaf is, in de wet te brengen en de verdere uitwerking aan de ervaring van later over te laten.

Wij sluiten de deur voor latere regeling, zegt de geachte spreker uit Amersfoort, omdat wij een beginsel aannemen dat prohibitief is; wij kunnen op dien termijn van 12 jaren later niet terugkomen. Maar het zal, mijns inziens, niet noodig zijn daarop terug te komen. Het is waar, als men Engeland op zich zelf beschouwt, waar de grens voor arbeidsleeftijd op 9, (later zelfs op 8) jaren is gesteld, dan zou men zeggen: wij moeten ook de gelegenheid hebben daarop terug te komen, maar zoo wij nu nagaan wanneer die wet Engeland is gemaakt, en wat de wetgeving is geweest in die landen, die zich in de laatste jaren met het onderwerp hebben beziggehouden, dan zien wij dat in Noord-Duitschland bij de wetten van 1868 en 1869 *twaalf*-jarige leeftijd als absolute grens is aangenomen; in Baden is dit 11 jaren; in de Zwitsersche kantons heerscht verschil, hier is de grens 12, elders 14 jaren. Al die wetgevingen zijn van lateren tijd dan de Engelsche. Hieruit zien wij dat men, afgaande op de voor- en nadeelen van de Engelsche ervaring, de grens hooger heeft gesteld dan in Engeland. Engeland had vroeger volstrekt behoefte aan alle factoren van den arbeid, die tot grootere productie konden medewerken en het was oneindig moeijelijker daar een greep te doen. Maar men leze nu wat een van de beste factorij-inspectors onlangs zegt, dat namelijk de aangenomen grens van den leeftijd veel te laag is en dat die volstrekt 10 of 11 jaren moet zijn. Nu is het wel mogelijk dat de eens gestelde grens niet veranderd wordt, maar de medegedeelde opinie moet toch voor de interpretatie der Engelsche wet veel gewigt in de schaal leggen. Beschouwt men nu dit in verband met de andere wetgevingen, dan geloof ik dat wij veilig de grens van 12 jaren kunnen aannemen, terwijl trouwens in dit ontwerp, nog de conditoneele tewerkstelling op 10jarigen leeftijd met toestemming van de gemeentebesturen is toegelaten.

Welke de invloed van het beginsel dezer wet op de loonen zou kunnen zijn, is zeer moeijelijk vooraf te bepalen. Ik geloof dat men wel doet zich niet te veel in gissingen te begeven. Maar eene zaak staat bij mij vast, dat er geen gunstiger tijdstip voor de invoering der voorgestelde bepaling kan zijn dan het tijdperk dat wij nu beleven. Door de werking van de vrije concurrentie zoo binnen als buiten 's lands, door de vrijere beweging die de arbeiders, gedeeltelijk door opheffing van schadelijke wetsbepalingen, gedeeltelijk door meerdere aansluiting en eigene ontwikkeling hebben verkregen, waardoor eene natuurlijke rijzing der loonen is ontstaan, is het tegenwoordig tijdstip het meest geschikt om het *surplus* van loon voor den werkman, door den *kinderarbeid* verkregen, te kunnen missen.

In elk geval zal op den duur daardoor dit voordeel worden verkregen dat eene schadelijke premie tot bevolkingsvermeerdering zal worden weggenomen, want men houde de bevoegdheid om het kind te kunnen benuttigen tot vermeerdering der inkomsten van het huishouden als zeer schadelijk. Neem dien prikkel weg en gij zult volgens de malthusiaansche leer, een der morele middelen tegen overbevolking hebben bevestigd.

Ziedaar het weinige wat ik over het ons voorgelegd heilzaam beginsel wilde zeggen — wat de toepassing betreft, zoude ik het zeer wenschelijk achten dat art. 2 uit het ontwerp verviel, even als art. 6 omtrent den facultativen leerpligt. Ik zal in niet vele bijzonderheden daaromtrent treden; ik ben overtuigd dat de geachte voorsteller dat belangrijk beginsel niet aan zijn ontwerp toevoegde om het als 't ware steelsgewijze te laten aannemen; neen, het valt geheel in de strekking van dit wets-ontwerp: waar de nadeelen van fabriekarbeid worden bestreden, komt zeer natuurlijk het middel van onderwijs tot verbetering van den toestand der arbeiders op den voorgrond. Ik breng dus de tweede afdeeling geheel in verband met de eerste; maar toch meen ik dat een zoo belangrijk beginsel, dat wij in onze wetgeving nog niet kennen, hier op deze wijze niet moet behandeld worden. Ware het mogelijk dat de omstandigheden er toe dwongen om den leerpligt in te voeren, dan zou de zorg van dat *algemeen volksbelang* mijns inziens directelijk van den Rijkswetgever algemeen moeten uitgaan.

Omtrent art. 2 meen ik, dat de handhaving der wetsbepalingen en het toezien op mogelijke uitzonderingen beter zou zijn toevertrouwd aan fabriek-inspecteurs, dan aan de uiteenloopende inzigten van burgemeester en wethouders in de verschillende gemeenten: die zijn, meen ik, te zeer aan locale invloeden onderworpen. Aan de eene zijde zullen zij gedwongen worden door de ouders, aan de andere door de fabrikanten, die wenschen kinderen te doen arbeiden. Is het niet te veronderstellen dat men dikwijls zal opzien tegen de kans om in populariteit te verliezen? Zoo niet, dan zullen toch de verschillende inzigten leiden tot zeer uiteenloopende toepassing; en de voornaamste strekking zal wel daarheen zijn om in het belang der gemeente, de aldaar bestaande industrie zooveel mogelijk te behouden of te bevorderen. Er bestaat, dunkt mij, groot gevaar, dat het hoofddoel der wet op die wijze uitgevoerd, illusoir wierd, en dat op zeer onregelmatige wijze wierd gehandeld. Bij een gecentraliseerd toezigt zou men ook dit groote voordeel hebben dat zij die in de verschillende deelen des lands de omstandigheden kunnen vergelijken en de gevolgen van gelijke maatregelen nagaan, een schat van ondervinding zullen opdoen, waarmede de Regering haar nut kan doen als grondslag voor verdere regeling en die onmogelijk te bekomen ware door de gemeentebesturen.

Mogt het artikel behouden blijven, dan ware het mijns inziens noodig de vergunning omtrent den kinderarbeid in *fabrieken* ook uit te strekken tot de *werkplaatsen*; ik ben het in dit opzigt eens met het adres van de kamer van koophandel te Leiden — waarmede ik mij overigens in alles niet zou kunnen vereenigen — dat er zeer vele gevallen zijn, waarin het bezoeken ook van werkplaatsen evenzeer moet kunnen worden toegestaan als van *fabrieken*.

Het is zeer moeijelijk eene grens te trekken tusschen fabrieken en werkplaatsen. Daarom is het mijns inziens beter de twee industrieplaatsen te gelijk te noemen. Zeker, in de goed geregelde fabrieken ondervindt het kind niet zooveel nadeel als op sommige werkplaatsen, doch, hoe moeijelijk het echter is, daaromtrent een vasten regel te maken, vindt men in het Leidsche adres zelf aangetoond, want de werkplaatsen worden daar op vreemde wijze behandeld.

Men vindt eerst deze opmerking: » wij zijn overtuigd dat het kind in de groote fabrieken werkzaam, betrekkelijk onder de gunstigste omstandigheden werkt, veel gunstiger althans dan bij de ouders of in kleine ambachten en bedrijven bij den baas aan huis" terwijl aan het einde van het adres wordt gezegd: » ambachten, dat is, de soorten van werk, waarover uitputtenden en overmatigen arbeid het minst geklaagd wordt en deze ook het minst te vreezen is".

Ziedaar twee gezigtspunten, mijns inziens, geheel met elkaâr in strijd; een duidelijk bewijs dat men ook hier niet moet generaliseren; het gunstige zoowel als het ongunstig oordeel kan juist zijn bij sommige werkplaatsen, evenzeer als in sommige fabrieken, maar dan is het mijns inziens noodzakelijk ook de werkplaatsen hier op te nemen.

Ik zal mij thans tot deze opmerkingen bepalen.

De heer **C. van Nispen tot Sevenaer:** Mijnheer de Voorzitter, met bijzonder genoegen constateer ik, dat de geest dezer discussie tot dus verre over het algemeen conciliant is geweest. Van verschillende zijden in deze Kamer is blijk gegeven, dat men billijk jegens elkaar wil zijn,

90STE ZITTING. — 30 APRIL.

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz. van kinderen.*

en heeft men groote belangstelling betoond in het lot der jeugd van den werkenden stand. Wanneer dergelijke stof behandeld wordt, zal het, hoop ik, altijd zoo wezen. Dan behoeven wij ook geene *noodbrug* te bouwen om tot elkander te komen. Het is onze pligt, alsdan te handelen conform het adagio: » Je prends mon bien partout où je le trouve."

Waar het geldt een zoo gewigtig, zoo teeder volksbelang, moet dit zijn *gemeen goed*. Ik voor mij zal ook geen dissonant brengen in dit, in zeker opzigt roerend akkoord. Ik wil ook medewerken om iets te doen in het belang der fabriekskinderen, het goede denkeeld van den geachten voorsteller helpen bevorderen, en dit doen op eene wijze als eenigermate ligt in het amendement van den heer Kerens; of misschien nog liever op eene van de wijzen die worden voorgesteld door de heeren van den Berch en van Loon. Laatstbedoeld denkbeeld is misschien nog het beste van allen.

Het is echter niet zoo zeer om dit te zeggen, dat ik het woord heb gevraagd. Ik wensch vooral te antwoorden op twee beschuldigingen, die tegen de Kerk zijn in het midden gebragt, en wel vooreerst van eene zijde waarvan ik dat weinig verwachtte. Er is gisteren gezegd dat de Kerk in haren pligt ten opzigte van de fabriekskinderen te kort geschoten is. Ik kan zoo iets niet laten zeggen, omdat ik meen dat deze beschuldiging zeer onregtvaardig is. Niet alleen hebben schrijvers van zeer bepaald kerkelijk allooi, zoowel hier als in den vreemde, zich die zaak aangetrokken, de noodzakelijkheid van hare regeling aangetoond en middelen tot verbetering aangewezen; maar wat meer is, het provinciaal concilie van Utrecht, eene vergadering gehouden door de hoofden der geestelijkheid van Nederland, heeft zich met die zaak zeer krachtig bemoeid en daaromtrent zelfs bevelen uitgevaardigd. De geestelijkheid is dan ook met der daad aan het werk getogen. Wij vinden in een dezen morgen in de *Maasbode* verschenen artikel van den heer kapellaan Wijnen, dat in Maastricht een van de voornaamste fabrikanten een zeer goede, door den geachten voorsteller zeker zeer gewenschte regeling had in 't leven geroepen, die werkelijk een half jaar lang is in praktijk gebragt. Het was onder anderen te danken aan den invloed van de geestelijkheid, dat die regeling tot stand kwam. Maar aan andere fabrikanten, of aan concurrenten, die de kinderen, door bedoelden goed gezinden fabrikant weggezonden, weer opnamen in hunne fabrieken, was het te wijten, dat laatstgenoemde die regeling wederom moest laten varen.

De Kerk heeft waarlijk niet stil gezeten. Ik wensch het geachte lid, dat gister gezegd heeft dat de Kerk in haren pligt te kort schoot, voor te lezen de merkwaardige woorden te vinden op bladz. 321 van de Acta et Statuta van het provinciaal Concilie van Utrecht. Laat mij echter vooraf zeggen dat de besluiten van dat provinciaal Concilie te Rome zijn goedgekeurd en dat zij dus voor ons gelden als een voorschrift door Rome gegeven. Ik lees daar: » Het is niet de geringste ramp van onzen tijd, dat kinderen veel te jong aan werkplaatsen en fabrieken verbonden worden tot zeer groot nadeel hunner ligchamelijke en geestelijke ontwikkeling. Door bovenmatigen arbeid en bedorven lucht wordt de ontwikkeling der tengere ledematen onderdrukt, en door gebrek aan noodzakelijk onderrigt blijft de geest verstompt. Mogen dan de zielenbestierders, die van die groote ellende in hunne parochie getuigen zijn, zich over den toestand dier ongelukkigen erbarmen en alles in het werk stellen, om van de fabrikanten te verkrijgen, dat in hunne werkplaatsen geene kinderen toegelaten worden, vóór dat zij hunne H. Communie gedaan hebben. En dewijl de jongelieden in de fabrieken aan ontelbare gevaren van verleiding blootgesteld worden, dat zij (de geestelijken) al hunne krachten inspannen, om te verkrijgen, dat aldaar de tucht naar den eisch den eisch der Christelijke zedenwet geregeld zij." De Kerk heeft dus niet stilgezeten.

Zie hier een tweede voorbeeld van toepassing in de praktijk.

In dat zelfde artikel waarop ik straks gewezen heb, wordt medegedeeld dat in Tilburg de zaak op den allerbesten voet geregeld is: zoo zeer, dat daarvan eene objectie gemaakt wordt, tegen de noodzakelijkheid van het voorstel van den heer van Houten. Ook daar is die gunstige toestand grootendeels te danken aan den invloed van de geestelijkheid.

Hier ontmoet ik den heer Wintgens, die er op gewezen heeft, dat de fabrieksarbeid der kinderen is de hoofdreden van het groot aantal afkeuringen onder de miliciens, wegens redenen van gezondheid. Daarvan kan een deel waar wezen, maar de geachte spreker vergete niet dat men ook andere redenen niet moet voorbijzien en dat hij, om dat kwaad te verminderen, ook niet moet vervallen in een ander bezwaar, de kinderen te lang en te veel op school te houden.

Ik hoor hier steeds spreken van het alternatief: òf naar de fabriek, òf naar de school; maar naast die twee denkbeelden moet noodzakelijk ruimte worden gelaten voor een derde: genoegzamen vrijen tijd en vrije lucht. Wanneer men daarvoor niet zorgt, dan loopt men gevaar de zaak niet te verbeteren, misschien te verergeren.

Het is niet genoeg de kinderen niet naar de fabriek, wel naar de school te zenden. Men moet hun ook — het zijn kinderen — genoegzamen vrijen tijd en versche lucht laten genieten. Dat zijn voorwaarden van ontwikkeling en leven. Dit nu wordt, vrees ik, wel eens vergeten, vooral ook bij het middelbaar onderwijs met zijn groot getal vakken.

De heer Wintgens heeft er op gewezen, hoe ontwikkeling, naar geest en naar ligchaam, hier te lande hoog stond tijdens de Republiek. Dat lag, zeide hij, aan de school en aan den Bijbel. Maar ik vraag: wat blijft er over van dat laatste element? Ik vraag: waar is het moreel, het opvoedend, het godsdienstig element op de tegenwoordige Staatsschool?

Deze vraag strekke meer als antwoord op de beschuldiging van de heer Wintgens, dat de Kerk te weinig doet voor het godsdienstig element bij het onderwijs en geen gebruik maakt van art. 23 van de wet van 1857, dat de schoollocalen beschikbaar stelt voor godsdienstig onderwijs.

Mijnheer de Voorzitter, wij weten dat de pligt van eigenlijk gezegd godsdienstonderwijs te geven door geen kerkgenootschap vernalatigd wordt. Als de Kerk geen onderwijs geeft in de schoollocalen, dan doet zij het elders, en het zal toch wel hetzelfde zijn in welk locaal dit geschiedt. Maar de Kerk heeft zeer goed ingezien dat dit afzonderlijke onderwijs niet voldoende is en dat het onderwijs, om goed te wezen, geheel van de godsdienst moet doortrokken zijn. Voornamelijk echter geeft de Kerk dikwijls daarom niet gaarne godsdienst-onderwijs in de schoollocalen, omdat zij met dit te doen van zelf hare goedkeuring zou hechten aan scholen, die zij afkeurt. Dat *mag* zij niet doen. Ook wenscht zij het pas gegeven godsdienstig onderwijs niet aanstonds weder te zien afbreken op eene daaraan vijandige school.

De beschuldiging van den heer Wintgens tegen de Kerk is dus ongegrond. De fout zit op eene geheel andere plaats, Men heeft den invloed en zamenwerking van de Kerk en van de godsdienst onmogelijk gemaakt met de instelling van onze zoogenaamd neutrale scholen.

De geachte spreker wees ons op Pruissen; maar daarop heb ik vroeger ook mijnerzijds gewezen. Pruissen had de Confessions-schule, de confessionele school, tot voor zeer korten tijd. Tijdens dat regime is het groot, zeer groot geworden. Het riep toen de hulp in der geestelijkheid, der Kerk. Nu is dat geheel anders, maar de praktische gevolgen dier verandering zullen in het algemeen eerst later blijken. Handelt men hier te lande zoo als Pruissen vroeger deed, toen het op den goeden weg was? Juist het tegendeel en het beroep op Pruissen bewijst alles *tegen* den heer Wintgens en het denkbeeld om hier den leerpligt in te voeren. Waarom verbetert men het onderwijs niet in het belang van het volk, door het waarlijk godsdienstig te maken?

De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft bij eene vorige gelegenheid gezegd, dat een goed stelsel van subsidien voor de bijzondere scholen nog niet was gevonden. Laat ons hopen dat hij dit eindelijk vinden zal. Bij vorige gelegenheden heb ik mijnerzijds middelen aangegeven, maar tot dusverre in de oplossing der onderwijsquaestie op gebrek aan billijkheid afgestuit.

90STE ZITTING. — 30 APRIL.

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz. van kinderen.*

Laat de heer van Houten, die nu een voorstel doet in het belang van den minderen man, ons voor dat zelfde belang helpen te verkrijgen hetgeen wij verlangen. In die gevallen vinden wij echter de geachte leden van zijne soort dikwijls niet thuis.

De Kerk, Mijnheer de Voorzitter, is betrekkelijk het onderwijs waarlijk niet in gebreke gebleven.

Ook bij vorige gelegenheden heb ik er op gewezen, dat een groot aantal vrije scholen voor lager onderwijs door aansporing en medewerking van de Kerk zijn opgerigt; ja zelfs scholen voor middelbaar onderwijs. De Kerk heeft daarvoor groote moeite en kosten over gehad en de beschuldigingen tegen haar ingebragt, zijn ten eenen male ongegrond.

Nu heeft de heer Wintgens ook nog op nieuw eene stelling vooropgezet, die ik verleden jaar bij de discussie over het onderwijs reeds heb weerlegd Eenheid van school is de grondslag der volkseenheid, zeide ons geacht medelid. Mijnheer de Voorzitter, dit is een groote dwaling. Wordt die eenheid door dwang opgelegd, dan kan men verkrijgen eene uitwendige eenheid, een eenheid zoo als de dwang die oplegt, eene eenheid die in de gemoederen tweedragt levendig houdt en niets anders voortbrengt dan wrevel en afkeer van binnen. Dat zijn de vruchten van dergelijke eenheid.

Maar is het ook wel *waar*, dat de eenheid eener natie afhangt van de eenheid van school? Neen, Mijnheer de Voorzitter, en ten bewijze vraag ik, of de Duitschers in 1870 niet als één man zich gesteld hebben tegenover Frankrijk en toen zelfs niet veel nader tot de eenheid zijn gekomen: niettegenstaande in Duitschland geen eenheid van school bestond?

Hoe kan men dan nog altijd schermen met dergelijke argumenten, sedert lang door de feiten wederlegd?

Misschien heb ik eenige punten uit het betoog van den heer Wintgens over het hoofd gezien, maar ik meen het hierbij te kunnen laten. Ik wil mij echter een paar opmerkingen veroorloven omtrent de toelichting van het wets-ontwerp van den geachten voorsteller, den heer van Houten.

Mijns erachtens is de geachte voorsteller daarbij tamelijk eenzijdig te werk gegaan.

Hij ziet alleen volksgevaar in hetgeen de stoffelijke welvaart van het volk tegenhoudt. Op pag. 5 der Nota van Antwoord is dit duidelijk te ontwaren; ik zal de Vergadering niet met de voorlezing vermoeijen en bepaal mij met daarheen te verwijzen.

Maar wat vergeet de geachte voorsteller? Dit, dat er nog andere en grootere belangen zijn dan materiele welvaart, belangen die echter met deze ten naauwste zamenhangen. Wat vergeet hij? Dat welvaart grootendeels afhangt van orde, en orde van godsdienst; dat er voor de godsdienst, vooral in verband met de school, veel te weinig gedaan wordt en dat wij zonder versterking van het godsdienstig element spoedig niet veel anders overig zullen hebben dan de moraal van den Code Pénal. Neen, op die wijze zal men het sociale vraagstuk nimmer kunnen oplossen. Dit verliest de heer van Houten geheel uit het oog en daarom onder andere zeg ik dat zijn voorstel eenzijdig is toegelicht.

Op bladz. 5 ontmoet ik nog een paar zaken, die ik niet zonder tegenspraak laten kan. De eerste betreft de lofrede op de coalitien, waartegen ik nadrukkelijk opkom. Ik breng nog in herinnering dat hier bij gelegenheid van de behandeling der wet op de coalitien zelfs door de voorstanders dier wet erkend werd, dat het middel werkstaking, door den heer van Houten aangeprezen, volstrekt niet goed en nuttig werkt voor den werkman, maar in den regel zeer ten nadeele van de arbeiders zelven.

Er zijn op bladz. 5 nog andere phrasen te vinden die ik ongaarne ontmoet en die men niet bezigen moet wanneer men op maatschappelijk gebied zamenwerking verkrijgen wil. Ik bedoel vooreerst de afkeuring over de liefdadigheid en den onderstand uitgesproken.

Ik lees ook op bladz. 7: » Van daar zijn zij door wetten en beambten ook op het terrein van het plaatselijk bestuur doorgedrongen en langs dien weg zijn patriciaat, adel en *Kerk ook daar uit hunne voorregten verdreven.*" Zulke phrasen hebben geen andere uitwerking dan dat zij stuiten.

Men mag de Kerk niet stellen tegenover den minderen man. De Kerk heeft zich altijd het lot van den minderen man op de meest afdoende wijze aangetrokken.

Men spreke niet van *voorregten waaruit zij verdreven is.*

De geachte voorsteller roept mij toe, dat hij bedoelt de voorregten van de eene kerk boven de andere. Hadde ik dat geweten, ik zou de zaak niet hebben besproken. Maar dan geloof ik toch dat de heer van Houten wèl zou hebben gedaan zich heel wat duidelijker uit te drukken. Ik kon de bedoeling niet raden.

Ik ga derhalve in beginsel met den heer van Houten mede wat aanbetreft den arbeid der kinderen, maar in geen geval wat den leerpligt aangaat, die in mijn oog is en blijft een gewetensdwang voor zeer velen in den lande, en die om tal van redenen bij ons eene onmogelijkheid is. Ik zal die redenen niet op nieuw aanvoeren, omdat zij reeds dikwijls genoeg aangevoerd zijn, en ook vrij algemeen ingang hebben gevonden.

De heer **Saaymans Vader:** Mijnheer de Voorzitter, bij de belangrijke en uitgebreide discussien die over het aanhangig wets-voorstel gevoerd zijn, heb ik theorien hooren ontwikkelen en stellingen beweren die mij zeer bevreemd hebben; men heeft toch beweerd, dat, sedert de afschaffing van den kinderarbeid in Engeland het voortbrengend vermogen der fabrieken aldaar was toegenomen, als kenbaar uit de staten van uitvoer, terwijl in België in tegendeel, waar de kinderarbeid in de fabrieken gebleven was, het productief vermogen verminderd zoude zijn; dat daarbij de loonen voor den fabriekarbeider in Engeland sedert dien tijd zoude zijn gestegen, en de toestand van dien arbeider dus meer gunstig was geworden dan vroeger; en dat eindelijk de arbeid zelve veel beter was geworden Dit laatste is mij vooral daardoor onbegrijpelijk, omdat op de hoogte waarop ons fabrieksswezen zich thans bevindt, het niet de persoon, maar de machine is die den arbeid verrigt, terwijl de arbeider slechts bijstand verleent.

Mij dunkt indien dit alles waar was, dan hadden wij geen wetsvoorschrift noodig, want dan moet de fabrikant uit eigen aandrift er toe overgaan, den kinderarbeid af te schaffen, wanneer zulks èn in zijn eigen belang, èn in dat zijner werklieden waarlijk strekken zou. Dan hoe dit ook zij, ik begin met hulde te doen aan den geachten voorsteller, die, bezield met de gedachte het volksheil naar zijne overtuiging te bevorderen, steeds zijne pogingen daaraan tracht dienstbaar te maken, en dus ook in dezen een wets-voorstel heeft ingediend dat hiervan allezins de blijken draagt.

Juich ik dan toe het doel van den voorsteller, ik moet mij echter verklaren tegen de wijze, waarop hij dit doel tracht te bereiken.

Dat het gemis van godsdienstig levensbeginsel in den Staat, zich op elk gebied op eene treurige wijs moet doen kennen is zeer natuurlijk, en niet het minst zien wij dit dan ook in het verwaarloozen van de ouderlijke zorg voor het welzijn hunner kinderen, vooral bij de mindere standen in de fabrieksteden. Nu tracht men dien toestand te keer te gaan en te verhelpen door wetsdwang, die wel de uitwendige daden kan beheerschen, maar niet het beginsel kan veranderen, waarvan die daden het gevolg zijn, en waar het eigenlijk op aankomt; men wil den wetgever, wat het onderhavige wetsvoorstel betreft, dus ook op een standpunt doen treden, dat niet het zijne is, maar dat alleen tot het gebied van den zedelijken regter behoort. De voorsteller heeft dit dan ook gevoeld, en om dus zijn voorstel een schijn van regt te geven, zet hij de stelling voorop, dat de kinderen, die niet voor zich zelf kunnen handelen, uit den aard der zaak, en volgens alle regtstheorien, behooren tot de zorg van den Staat, en dat het de wetgever is welke deze zorg, bij wijze van delegatie, aan de ouders heeft overgedragen; is deze voorstelling juist, dan moet men ook toestemmen de gevolgen die de geachte

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz. van kinderen.*

voorsteller uit deze stelling afleiden wil, maar het is juist hierin dat ik meen met den geachten voorsteller in opvatting te moeten verschillen.

De vaderlijke magt is, naar mijne meening, een uitvloeisel van een hooger beginsel dan eene overdragt van den wetgever; die magt is uit God, die den vader het kind schonk, en hiermede ook op hem die verpligtingen deed rusten, als gevolg dezer ouderlijke roeping, welke bij den Christelijken doop ook nader door den vader erkend en bevestigd wordt; hoe meer levendig dit pligtsgevoel bij de ouders, hoe meer zorg ook voor dit hun toebetrouwde pand; wil men dus het geluk van het toekomstig geslacht bevorderen, men trachte behulpzaam te zijn om gezonde begrippen van godsdienst onder het volk te verspreiden; waar deze toch gemist worden en zelfzucht het heerschend beginsel wordt, zal het lot van het kind ook minder gelukkig wezen. Maar dit verandert daardoor den aard van het ouderlijk regt niet, en geeft den Staat geene bevoegdheid, om in de plaats der ouders op te treden, en voor hen te handelen. Alléén dan vermag de Staat tusschen beide te treden, wanneer de maatschappelijke orde verstoord wordt, en de vader zich aan misbruik van het ouderlijk gezag schuldig maakt; en nu is de vraag: heeft dit hier plaats? Kan de vader die van de krachten van zijn kind zich bedient tot ondersteuning van zijn hulpbehoevend gezin, geacht worden misbruik te maken van de vaderlijke magt, zoodat de Staat regt zoude hebben hem hierin te keer te gaan? Men heeft tafereelen geschetst van de wijze waarop kinderen in de fabrieken soms zouden behandeld worden, die te regt geschikt waren om een gevoel van meewaardigheid op te wekken, en den fabriekarbeid voor kinderen te doen veroordeelen; maar ik mag aannemen dat die gevallen tot de exceptien behooren. Waar ik den arbeid van kinderen in de fabrieken gezien heb, is mij zulks nooit voorgekomen, en was de arbeid dien men den kinderen oplegde, misschien vervelend door ééntoonigheid, maar nimmer te zwaar te noemen. Doch aannemende ook dat de toestand in de fabrieken van de kinderen minder wenschelijk zij, is de vraag, hoe hierin verandering te brengen? Bekend is het toch dat de loonen der fabriekarbeiders voor het meerendeel te gering zijn om hiervan behoorlijk te kunnen bestaan, en zij dus behoefte hebben dat hunne kinderen met hen den last van het huisgezin helpen dragen. Nu zegt de voorsteller wel dat de schaduwzijde van onzen tegenwoordigen maatschappelijken toestand is, dat de arbeidende bevolking niet de kracht heeft gehad de loonen op te voeren tot zoodanig peil en te handhaven, als voldoende zou kunnen geacht worden, en meent dat vakvereenigingen het middel zouden kunnen zijn om dit doel te bereiken; maar mogt het ook op een ander terrein waarheid kunnen zijn, om dus de loonen te doen verhoogen, de voorsteller weet genoeg dat de fabriekarbeider verkeert onder den druk die op den fabrikant zelven rust, en die dezen belet, waar hij zulks ook zou wenschen, mild te zijn in de loonen zijner arbeiders. Is 't hem genoeg bekend hoe de fabrikant niet alléén gedrukt wordt door ons vrijgevig handelstarief, dat door de ons aangrenzende staten niet is nagevolgd geworden, waardoor de concurrentie met den vreemde, reeds vroeger voor hem zeer bezwarend, in den laatsten tijd nog merkelijk meer bezwaard is geworden, namelijk de afschaffing van de differentiele regten op Java, waardoor hij thans verpligt wordt te wedijveren tegen het fabriekwezen in Engeland, zoo verre in kracht van productie het onze overtreffende. Ik herinner mij dat, tijdens de beraadslaging over het voorstel tot afschaffing dier regten, door sommige leden gewezen werd op de noodlottige gevolgen daarvan ten nadeele van ons fabriekwezen, als zijnde niet bij magte te concurreren met dat van Engeland, en dat de Regering toen wees op de geringe dagloonen hier, die de concurrentie van onze fabrieken met Engeland, waar de loonen zooveel hooger waren, mogelijk deed zijn en men dus zonder zorg konde wezen, ofschoon zulks echter destijds door tal van adressen uit de fabrieksteden aan de Kamer gerigt, krachtig werd wederlegd. Na deze gedane erkentenis door de Regering zelve, aangaande de loonen onzer fabriekarbeiders, trok het mijne aandacht, gisteren door het geachte lid uit Gouda het tegendeel te hooren beweren, te meer daar ik zelf, niet lang geleden nog uit den mond van een gemoedelijk fabrikant hoorde, dat hij erkennen moest de loonen te gering waren, doch dat, hoe gezind ook hierin verandering te brengen, de drang der concurrentie met Engeland zulks onmogelijk maakte. Dit nu aannemende, zoo moet ik den geachten voorsteller vragen: wilt gij het lot van den fabriekarbeider nog drukkender maken, door hem te doen missen de verdiensten van het werk zijner kinderen? Nu weet ik wel dat men wijzen kan op de liefdadigheid van de kerk, op de giften van particulieren, en op de tegemoetkoming van geweentewege; maar behalve dat zulks voor gemeenten waar vele fabrieken gevestigd zijn, een te zware last zoude zijn, wijst de geachte voorsteller er te regt op dat op deze wijze, de zedelijke grondslagen der maatschappij ondermijnd worden, en de werkman in eigen oog zijne zelfstandigheid verliest, terwijl de zelfbeheersching en de voorzigtigheid, welke de eenige breidel is tegen de uitbreiding van het prolétariaat, bij de arbeidende klasse verminderen moet. Maar wat dan, vraag ik, wanneer men den fabriekarbeider de verdienste van den arbeid zijner kinderen wil onthouden, en op geene andere wijs te gemoet komen? Hij moet leven met zijn gezin, en geen vak-vereenigingen kunnen baten om hooger loon te bedingen, waar zulks de krachten van den fabrikant zelve niet gedoogen. — Mij dunkt, indien men zich zoozeer overtuigd meent te moeten houden van het nadeel voor kinderen, om in die fabrieken werkzaam te zijn, dan alleen rest dat de Staat tusschen beide trede, en den fabriekarbeider schadeloos stelle voor 't geen hem in gemis van den arbeid zijner kinderen ontnomen wordt; dit zou kunnen geschieden, als een maatregel die men in het algemeen belang achtte, en die dus het vernederend karakter van onderstand miste. Met het oog daarop, kan een voorstel als het onderhavige alleen van de Regering uitgaan, wanneer bij haar de roeping erkend wordt om zich het lot van de fabriekskinderen aan te trekken.

Ik heb mij bepaald alléén te spreken over den fabriekarbeid; wat persoonlijke en huisselijke diensten betreft beschouw ik deze niet alleen minder bezwarend, maar zelfs in het belang van het kind, dat op die wijs vaak in de gelegenheid is beter gekleed en gevoed te worden dan in de ouderlijke woning, terwijl tevens eene minder goede behandeling, zoo die plaats mogt vinden, zich spoedig ontdekken doet.

Wat den veldarbeid betreft heeft het mij bevreemd, dat de voorsteller ook dezen hier heeft opgenoemd, daar de veldarbeid in den regel te veel toezigt en zorg vordert, dan dat men dien aan een kind van dien leeftijd zou toevertrouwen, en daarbij zijn de uren van den veldarbeid zoodanig ingedeeld, dat deze, wel in geen opzigt, als de krachten van het kind uitputtend zoude kunnen worden beschouwd. Ik heb gisteren ons geacht lid uit Zutphen hooren gewagen van de vlasteelt, maar dit zal betrekking hebben op het bearbeiden van het vlas, nadat hetzelve van het veld vervoerd is geworden, en dus aan fabriekmatigen arbeid onderworpen, daar de arbeid op het veld te veel zorg vereischt, dan dat men die aan kinderhanden zou kunnen overlaten. En wat nu verder den leerpligt betreft, met dit onderwerp in een zóó naauw verband staande, en welke op die wijs als het ware zou worden ingesmokkeld, moet ik mij, ofschoon niet afkeerig van het denkeeld zelf, hiertegen verklaren, als een gewetensdwang uitoefenende op die ouders, welke, bij ontstentenis van eene bijzondere school, misschien verpligt zouden worden hunne kinderen naar eene openbare school te moeten zenden, welker opleiding zij in gemoede meenden te moeten afkeuren.

Resumerende alzoo het door mij gesprokene, wil ik gaarne den voorsteller ondersteunen waar hij tracht het lot van het kind van den fabriekarbeider te verbeteren, zoo zulks kan geschieden zonder schade toe te brengen aan de belangen der ouders, terwijl, wat den leerpligt betreft, ik daaraan mijne stem zou kunnen geven, wanneer de ouders eene vrije keus hebben aangaande het onderwijs dat zij voor hunne kinderen verlangen.

90STE ZITTING. — 30 APRIL.

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz. van kinderen.*

De heer **Fabius**: Mijnheer de Voorzitter, als een opregt en waarachtig vriend van den braven en zoo nuttigen werkman en van het opkomend geslacht, kan ik niet anders dan mijn meeste dank en hulde brengen aan het zoo menschlievend doel door den voorsteller beoogd, waaraan ik dan ook mijne algeheele adhaesie geef.

Niet alleen, Mijnheer de Voorzitter, geef ik die aan de bepaling omtrent het *niet* te werk stellen van kinderen *beneden* de twaalf jaren, maar ook, als daarmede in een zoo naauw verband staande, *leerpligt*, want het een zoowel als het ander zijn de middelen om de jongens tot flinke, krachtige en gezonde mannen, ja tot denkende wezens en niet tot, zoo als men het wel eens noemt, dommekrachten op te leiden, maar menschen die in hunne jeugd en wel minstens tot hun twaalfde jaar behoorlijk onderwijs hebben ontvangen in die eenvoudige wetenschappen welke toch ieder mensch noodig heeft, namelijk *lezen*, *schrijven* en *rekenen*.

Want, Mijnheer de Voorzitter, heeft geen leerpligt of verpligt onderwijs plaats, hoe moet het dan met die kinderen gaan aan welke het verboden is vóór hun twaalfde jaar te werk te worden gesteld? Zullen zij niet als kleine belhamels zonder eenige tucht immer op de straat loopende opgroeijen; hunne ouders toch kunnen hen voor het meerendeel niet nagaan, de vader is op eene fabriek of op het land en de moeder heeft ook reeds te veel bezigheid.

Wat dan? zij zullen van kwaad tot erger vallen, reeds in hunne jeugd tot misdadigers opgroeijen en op vroegen leeftijd reeds in handen der justitie vallen.

En daarom dan ook, Mijnheer de Voorzitter, hij die den twaalfjarigen leeftijd wil moet ook den leerpligt willen, het een staat in zoo naauw verband met het ander.

Ik spreek niet, Mijnheer de Voorzitter, over de wijze hoe die leerpligt of gedwongen schoolpligt moet plaats hebben, zulks kan bij de behandeling bepaald worden. Ik huldig nu alleen het edele doel van den voorsteller en hoop daaraan mijne stem te kunnen geven.

En buitendien, Mijnheer de Voorzitter, indien men de jeugd der kinderen gelukkig en vrolijk maken wil, zend ze naar de school; de school toch is voor het meerendeel ook eene bron van jeugdige vrolijkheid. Wanneer ik de kinderen van den minderen stand vrolijk naar de school zie huppelen en nog vrolijker die al spelende en stoeijende zie verlaten, dan zie ik dat immers met zoo groot genoegen en denk: hoe vrolijk en gelukkig zijn die kinderen!

Dat geluk voor hen te bevorderen en hen ook daardoor tot flinke krachtige Hollandsche jongens en mannen en nuttige leden in de maatschappij te zien opgroeijen, was altijd mijn doel en is mijn wensch.

Mogt ik daaraan iets kunnen toebrengen, dan zal ik mij gelukkig gevoelen.

De heer **Bergsma**: Bij het ver gevorderd uur wensch ik kort te zijn. Met genoegen heb ik het debat gehoord over dit hoogst belangrijk onderwerp. Gedurende den tijd dat ik de eer heb lid te zijn dezer Vergadering, heeft zij zich naar mijn gevoelen niet bezig gehouden met eenig onderwerp, in gewigt aan dit gelijk.

Ik zal mij niet begeven in theoretische beschouwingen, die wij reeds te over hebben gehoord; ik zal ook niet die leden tegenspreken, met wier beschouwingswijze ik verschil. Maar ik kan den heer de Bruyn Kops toch niet toegeven, dat wij hier uitsluitend te doen zouden hebben met een product van wetgeving op het gebied van *nijverheids-politie*. Wanneer men dit wets-ontwerp alleen uit dat oogpunt beschouwt, dan, Mijnheer de Voorzitter, blijft men *beneden de waarde van het onderwerp*. Wij hebben hier toch te doen met *een van de verhevenste beginselen van menschenregt!* Ik althans plaats mij op dit standpunt bij de studie en beoordeeling van dit wets-ontwerp. Ik meende altoos, en geen der sprekers heeft mij van die meening teruggebragt, dat een kind beneden een zekeren leeftijd, stel dien op 12 jaren, *alleen en uitsluitend zich zelve toebehoort*, en dat niemand, noch de Staat, noch de kerk, noch de ouders, willekeurig over dat kind kunnen beschikken. Dat kind moet zich zelf toebehooren, om aan de grootsche bestemming, waartoe ik vertrouw dat ieder mensch geroepen is, te kunnen beantwoorden. Gedurende die jaren heeft het zich physiek, intellectueel en moreel voor te bereiden en te sterken tegen den strijd die elken mensch op elk gebied wacht. Bestaat er nu eene sociale of welke andere toestand ook, die schadelijk op het kind inwerkt, die verhindert dat het kind de noodzakelijke vereischten in zich opneme, om aan zijne bestemming te kunnen beantwoorden, dan is de Staat niet alleen bevoegd maar ook verpligt om dat kind, dien jeugdigen mensch met zijne verheven bestemming, te beschermen tegen die schadelijke invloeden van welken aard ook. Dat is het standpunt, waarop ik mij ten aanzien van het onderwerp dat dit wets-voorstel wil regelen plaats.

Ik zal nu geen strenge kritiek over deze wet uitoefenen, want, ofschoon er verscheidene artikelen zijn waarmede ik mij niet zou kunnen vereenigen, stem ik met het beginsel volkomen in.

Verscheidene sprekers hebben echter met eene zekere voorliefde de bezwaren uitgemeten, die tegen den arbeid van kinderen in fabrieken en werkplaatsen bestaan. Slechts een enkel lid, de afgevaardigde uit Zutphen, heeft een woord van meewarigheid overgehad voor de kinderen die *veldarbeid* verrigten; en het komt mij voor dat de toestand van die kinderen werkelijk te gunstig wordt beschouwd door de leden dezer Kamer. De geachte spreker uit Goes, de heer Saaymans Vader, zeide zoo even nog, dat bij de vlasteelt het kind, welks arbeid daarbij wordt gevergd, eigenlijk fabriekmatigen arbeid doet. Hij beriep zich daarbij op deskundigen. Bij al het respect dat ik niet alleen voor de jaren, maar ook voor de landbouwkundige verdiensten van dien afgevaardigde heb, komt het mij toch voor, dat hij zich in den laatsten tijd niet op de hoogte gehouden heeft van de moderne wijze van vlasteelt. In de streek, die ik van nabij ken, geschiedt de mishandeling van het kind niet wanneer de oogst van het vlas, zoo men wil, fabriekmatig bereid wordt, maar juist dan wanneer men tot dien oogst tracht te geraken. In het noordwestelijk deel van Friesland, waar de vlasbouw in de laatste jaren eene enorme vlugt heeft genomen en waar de vlasboer begrijpt, dat het, om zich in een goeden oogst te verheugen, noodig is reeds van de zaaijing af de vlasgronden herhaaldelijk te wieden en schoon te houden, zou men, op dit oogenblik de scholen bezoekende, de treurige waarneming kunnen doen, dat bijna geen kind boven de 10 jaren op de banken aangetroffen wordt; gaat men van het eene dorp naar het andere, dan ziet men daar op de vlasvelden gansche benden kinderen van 8 tot 12 jaar en ouder van den vroegen morgen tot den laten avond onder het opzigt van een veldarbeider, bezig om geknield en kruipende het onkruid te wieden. Dit gaat zoo dag in, dag uit. Nu moge men zeggen, dat die kinderen daar »*onder Gods lieven hemel en in de schoone natuur*" hun werk verrigten: maar ik vraag u, of dat zamenzijn van verschillende geslachten en verschillende leeftijden gedurende een ontzaggelijk langen dag wenschelijk is en of men niet kan zeggen dat op dat oogenblik het kind wordt mishandeld? Van mijn standpunt, volgens hetwelk het kind, tot zekeren leeftijd althans, alleen zich zelven moet toebehooren en aan eigen ontwikkeling arbeiden, komt zoodanige exploitatie ook ten behoeve van den veldarbeid niet te pas. Ik zal hierover nu niet verder uitweiden.

In een allermerkwaardigst geschrift, dat door een man uit het volk in het licht is gegeven, namelijk: *Eene stem uit het volk*, *sociale toestanden besproken*, door O. Rommerts, voorzitter der Provinciale Friesche Werklieden-vereeniging, lees ik deze woorden: »Wanneer voorheen een misdadiger aan den wrekenden arm der geregtigheid werd overgeleverd en hij zijne euveldaad met verlies van zijn leven op het schavot moest boeten, dan treurde het land, en de stad waar de afgrijselijke handeling voorviel, was dagen lang in diepen rouw gedompeld; ieder had medelijden met den gevallen zondaar. Die onmenschelijke, zoogenaamde geregtigheid, behoort thans, Goddank, tot het verleden. Doch over de vermoorde onschuld, over den moord aan honderde kinderen, ook in ons land gepleegd, over het kind, naauwelijks de wereld ingetreden, dat niets te zijnen laste

90STE ZITTING. — 30 APRIL.

34. *Voorstel van wet van den heer van Houten betreffende overmatigen arbeid enz. van kinderen.*

heeft, dat alleen het ongeluk met zich voert van uit arme, onwetende ouders te zijn geboren, over dat kind ontfermt zich niemand, dat kind wijdt men ten doode, omdat de nijverheid zonder die toewijding niet bestaan kan, omdat... ja... God weet waarom al niet.

» Pleegde men een gelijk misdrijf aan een getal onschuldige kinderen op een gegeven oogenblik, in 't openbaar, de gansche wereld zou om wraak roepen; er zou een kreet van smart opgaan, die doordrong tot den hemel. Nu echter het ongelukkig, te vroegtijdig tot werken gedoemd kind aan een langzamen, maar meermalen wissen dood is overgegeven, de enkele jaren die het te leven heeft, in kommer en ellende doorbrengt, vergeten leeft en sterft, nu vindt niemand eene voldoende reden, om dat kind te redden; nu huivert men om dat kind door eene wet te beschermen, die de ouders verpligt het tot eenen betamelijken leeftijd gelegenheid tot leeren en spelen te geven; en voelt al eens een man van talent en met een wel geplaatst hart zich aangegrepen een schitterend pleidooi voor dat ongelukkige kind te voeren, waagt hij het, zich tot onze Vertegenwoordiging te wenden, dan wordt hij afgewezen met de betuiging, dat het wel zoo erg niet zal zijn, of dat men de zaak wel eens nader zal onderzoeken; en openlijk wordt hij in de nieuwsbladen beschuldigd een deel van den kostbaren *nationalen* tijd aan onze wetgeving ontroofd te hebben."

Mijnheer de Voorzitter, dat is het oordeel van een man, die een hoofd heeft dat helder denkt en een hart dat warm klopt. Het kan niet anders of op hetgeen wij hier nu doen, zal het oog gevestigd zijn van hen, die bescherming voor hunne kinderen behoeven. Ik veroorloof mij te vragen: wat zal er geschieden, wanneer, gelijk wij dit van de meeste sprekers gehoord hebben, allen instemming betuigen met het beginsel, maar in de details zooveel verschil zich openbaart, dat het ontwerp wordt ingetrokken of verworpen? Wat zal het oordeel zijn van hen die onmiddellijk belang bij deze zaak hebben, over het gebruik dat de Vertegenwoordiging des volks maakt van den nationalen tijd? Ik voor mij, geneigd tot groote concessien, hoop dat uit deze debatten een beginsel duidelijk te voorschijn zal komen; want dan twijfel ik niet of deze eerste zeer bescheiden stap op het gebied der arbeidswetgeving zal spoedig door meerdere gevolgd moeten worden. Daartoe te mogen medewerken zal mij steeds eene eer zijn.

De verdere beraadslaging wordt verdaagd tot den volgenden morgen ten elf ure.

Daarna wordt de vergadering gescheiden.

VERBETERINGEN.

—

In de rede van den heer *Rombach*, voorkomende op bladz. 1336, kol. 2, reg. 22 v. o., staat: vrijgevig; lees: » wijsgeerig".

In de rede van den heer *van Zinnicq Bergmann*, voorkomende op bladz. 1343, kol. 2, vervallen de regels 12 tot en met 21 en in plaats daarvan worde gelezen:

» van den Staat!

» Ik laat mij het vaderlijk gezag niet ontrukken; ik wil dat regt handhaven in de geheele uitgestrektheid van het woord: het vaderlijk gezag was de oorsprong der Staatsregering. Het patriarchaal gezag was door God ingesteld. Het gezag van den Staat over de Kerk kan des noods door geweld worden daargesteld. Maar, men hoore den bekenden Loyson, père Hyacinthe, in zijne rede onlangs te Leiden gehouden, omtrent die overmagt en de gevolgen van de scheiding van Kerk en Staat. Dat was een les, die niet verwacht werd, toen men dat Trojaansche paard inhaalde. Maar het andere stelsel: het".